

Biserica evanghelică din Saschiz, jud. Mureș. Cercetări arheologice (I)

DANIELA MARCU ISTRATE*

Key words: Saschiz, fortified church, fortified tower, Saxon, cemetery, Middle Age, XVth–XIXth centuries.

Abstract: Saschiz (*Keisd, Sászkézd vára*) is located in the south-eastern part of Transylvanian, in the area of Saxon colonization. We have to look for its medieval origin during the eleventh to the twelfth centuries. It was first mentioned in documents in 1309 and during the fourteenth to the fifteenth centuries, it was a regionally important settlement, in many ways comparable to Sighișoara. The Evangelical church was built in a late gothic style in the years 1493–1525. Its originality consists in the architectural project, which included from the beginning, the necessary components for a double functionality: a church and a fortress that can protect the inhabitants in case of an unexpected danger. The church in Saschiz thus became the model for an entire series of fortified churches in southern Transylvania, known as “reduit churches”. The church consists of a large nave (41 × 4 m), an elongated choir, closed with a polygonal apse and a sacristy on the northern side. The sacristy is next to the choir and it is superposed as so, on the outside, it resembles a small tower. All these constructions are superposed by a bracketed defense floor, supported by buttresses. A fortified tower is placed on the northern side, about 10 meters away from the church. The archaeological research was conducted along with a restoration project between 1999–2010. The excavations were concentrated on relatively small surfaces, outside the church, inside the tower and inside the choir. The research mainly tried to solve some technical problems concerning the characteristics and stability of the building, the construction stages and the evolution of the ground level. This article presents the research on the church, the investigations in the tower area, the cemetery and the archaeological materials are to represent a future paper. The Evangelical church in Saschiz was built on a short, irregular plateau, with a higher area in the central part of the current nave. The foundation ditches were lowered in a layer of yellow clay, with hard, brown insertions, almost petrified in some segments. The ditches generally go 1.3 meters deep, with variations determined by the rigid structure of the soil, most accentuated in the sacristy area. The masonry infrastructure of the church is regular, made of river stone and local sandstone of variable sizes; a large quantity of relatively friable mortar, made of lime and sand was used. The profile of the foundations is irregular, mostly viewed from the outside. The archaeological research has established that the church, formed of a large nave, elongated choir, closed with a polygonal apse and a sacristy on the northern side, was built on a single stage of construction, including the buttresses, as

foreseen in the initial project. The first ground level, laid out on the inside, consisted of a tile floor with brick measuring 36 × 18 cm. The floor was identified in the nave at a depth of – 0.4 m. It was evidenced that, inside the choir, after the construction of the foundations, the surface was leveled out, the ground floor being standardized at around – 0.2 m, by a thick, clayish layer that must have been part of the structure of a first paving. The first ground level inside the apse of the altar is hypothetically proposed around level 0.00, corresponding to the inferior level of an ancient plaster layer. The ground level before the restoration is in the nave and choir at – 0.1 m (on average) and inside the apse of the altar at + 0.46 m. A cemetery developed around the church, of which we have managed to research over 30 graves. The necropolis is thin and the overlappings suggest the existence of familial burial grounds. We did not notice burials prior to the church; therefore the inhumations have started as early as the beginning of the construction site, around 1500. As we know, these cemeteries were closed toward the middle of the sixteenth century, after the Reformation, whose adoption in Saschiz is accepted for the year 1545. The fact that the cemetery is not much extended is therefore explainable by its limited duration, which we can estimate to the first half of the sixteenth century. An exception are the inside burials, usually reserved for peers of the community, especially clergy and their families. These inside burials have continued even after the closing of the exterior cemetery. Although the excavations were relatively small, we can conclude that on this spot there never was an older church. We have not identified any kind of vestiges (ruins, stratigraphic deposits, cemetery or artifacts) that could relate to an older stage of constructions. The older speciality papers have constantly claimed such an evolution, in which the older church of the Saxon community, probably a twelfth century basilica, was more or less directly overlapped by the fortified nave church at the end of the fifteenth century. Such a theory was sustained by the presence of a small lapidary inside the church, by the use of profiled carved stones in the gothic building and, of course, that fact that, naturally, this is the evolution of most of the Saxon communities in southern Transylvania (among churches of different stages of construction one can notice a spatial continuity). However, the archaeological discoveries at Saschiz did not confirm such a scenario. It is evident that the Romanesque church functioned in a different location, together with its own cemetery. This is probably the cemetery that remained, after the Reformation, the main community cemetery.

* S.C. Damasus SRL., Brașov, office@hieronymus.ro.

Cuvinte cheie: Saschiz, biserică fortificată, turn fortificat, sași, secui, cimitir, Evul Mediu, sec. XV–XIX.

Rezumat: Localitatea Saschiz (*Keisd, Sászkézd vára*) se află în partea de sud-est a Transilvaniei, în zona de colonizare săsească, originile sale medievale fiind de căutat în secolele XI–XII. Prima mențiune documentară datează din 1309, iar în secolele XIV–XV era o localitate de importanță regională, comparabilă în multe situații cu Sighișoara. Biserica evanghelică a fost construită în stil gotic târziu în intervalul 1493–1525, originalitatea ei fiind dată de proiectul arhitectural care a inclus de la început componentele necesare unei duble funcțiuni, biserică și în același timp fortificație care poate asigura refugiul și apărarea eficientă a locuitorilor în cazul unui pericol neașteptat. Biserica este alcătuită dintr-o sală de dimensiuni mari, un cor alungit încheiat cu o absidă poligonală și o sacristie pe partea de nord, alipită corului și supraetajată, astfel încât din exterior are aspectul unui mic turn – toate acestea suprapuse de un etaj de apărare ieșit în consolă și sprijinit pe contraforturi. Un turn fortificat este amplasat pe latura de nord, la cca 10 m distanță de biserică. Cercetarea arheologică s-a derulat în contextul deschiderii unui șantier de restaurare în intervalul 1999–2010, fiind concentrată pe suprafețe relativ restrânse în exteriorul bisericii, în interiorul turnului și în interiorul corului. Articolul prezintă cercetările efectuate asupra bisericii, urmând ca investigațiile din zona turnului, cimitirul și materialele arheologice descoperite să fie publicate ulterior. Cercetarea arheologică a stabilit că biserica formată din navă, cor alungit încheiat cu absidă pentagonală și sacristie pe latura de nord, a fost construită într-o singură etapă, inclusiv contraforturile fiind prevăzute în proiectul inițial. În jurul bisericii s-a dezvoltat un cimitir din care au fost cercetate peste 30 de morminte. Deși săpăturile au fost relativ restrânse, putem concluziona că nu a existat un lăcaș de cult mai vechi pe același amplasament. Niciun fel de vestigii care să poată fi legate de o astfel de etapă nu au fost identificate, prin vestigii înțelegând ruine, depuneri stratigrafice, cimitir aferent sau artefacte care să poată documenta o astfel de prezență. Literatura de specialitate mai veche a susținut constant o astfel de evoluție, în care vechea biserică a comunității săsești, probabil o bazilică din secolul al XII-lea, a fost suprapusă mai mult sau mai puțin direct de biserică sală fortificată de la sfârșitul secolului al XV-lea. O astfel de teorie a fost susținută de prezența unui mic lapidariu în interiorul bisericii, de re folosirea unor pietre profilate în clădirea gotică, și desigur de faptul că în mod firesc lucrurile au evoluat în acest fel în majoritatea comunităților săsești din sudul Transilvaniei, între bisericile din diferite etape conservându-se o continuitate spațială. La Saschiz realitățile constatate arheologic nu confirmă însă un astfel de scenariu, fiind evident faptul că biserica romanică a funcționat pe un alt amplasament, împreună cu cimitirul aferent, rămas probabil până la Reformă cimitir principal al comunității.

Introducere

Localitatea Saschiz (*Keisd, Sászkézd vára*) se află în partea de sud-est a Transilvaniei, pe valea unui afluent al Târnavei Mari, la 23 de km distanță de orașul Sighișoara¹. Literatura de specialitate atribuie înființarea localității unei comunități de secui instalată în această zonă pentru supravegherea drumului de legătură dintre Târnavă și Olt, în

¹ Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu-Mureș*, 1976.

cursul secolului al XI-lea². În contextul general al colonizării sudului Transilvaniei de către regalitatea maghiară, o comunitate de *hospites* a fost așezată pe Valea Pârâului Scroafei în ultima parte a secolului al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea³. Istoricii iau în calcul o posibilă conviețuire a celor două populații pe parcursul câtorva decenii, până după mijlocul secolului al XIII-lea, când este menționată deplasarea ultimului grup de secui. Amprenta acestei locuiri mixte nu se regăsește însă în structura localității care păstrează un caracter specific săsesc.

Saschiz este menționat pentru prima dată în anul 1309 în forma *Kyzd*, ca fiind centrul unui capitu⁴, în 1419, privilegiile importante sunt enumerate pentru „civitate *Zaazkyzd*”, iar în 1470 este confirmat statutul de târg. În secolele XIV–XV era o localitate de importanță regională, comparabilă în multe situații cu Sighișoara⁵.

Starea economică înfloritoare a comunității din secolul al XV-lea se reflectă în deschiderea șantiierelor de construcție a două dintre cele mai reprezentative monumente ale civilizației săsești: o cetate de refugiu amplasată în afara localității, pe un versant stâncos situat spre nord-vest⁶, respectiv biserică parohială, a cărei clădire impunătoare domină și astăzi piațeta centrală.

Scurtă descriere a monumentului

Biserica dedicată Sfântului Ștefan a fost construită în stil gotic târziu⁷, originalitatea ei fiind dată de proiectul arhitectural care a inclus de la început componentele necesare unei duble funcțiuni, biserică și în același timp fortificație care poate asigura refugiul și apărarea eficientă a locuitorilor în cazul unui pericol neașteptat. Biserica din Saschiz a

² Paul Niedermeier, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. I. Die Entwicklung von Anbeginn bis 1241*, Heidelberg, 1996, p. 217–219, 242. Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, I, Sibiu-Heidelberg, 1998, p. 335. *Saschiz/Keisd*, în vol. *România. Patrimoine mondial*, București 2007, coord. D. Lungu, T. Sinigalia. Text de Adriana Stroe, Iozefina Postăvaru, Iosef Kovacs, p. 160–167.

³ Gernot Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken. Keisd*, Kronstadt, 2009, p. 13, plasează începuturile localității în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea.

⁴ Tabel cronologic detaliat și comentat. G. Nussbächer, *op. cit.*, passim. Principalele mențiuni documentare sintetizate în. H. Fabini, *op. cit.*, p. 335–342.

⁵ G. Nussbächer, *op. cit.*, passim.

⁶ D. Marcu Istrate, I. F. Pascu, *Cetatea Saschiz. Note istorice și arheologice*, MCA S.N. 6, 2010, p. 185–241.

⁷ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 598–599. Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 124.

devenit astfel modelul unei întregi serii de biserici fortificate din sudul Transilvaniei, cunoscute sub denumirea de biserici reduit⁸.

Biserica este alcătuită dintr-o sală de dimensiuni mari (41 × 4 m), un cor alungit încheiat cu o absidă poligonală și o sacristie pe partea de nord, alipită corului și supraetajată, astfel încât din exterior are aspectul unui mic turn (pl. 6). Fațadele sunt ritmate prin contraforturi cu retrageri tripartite, iar accesul se realizează în navă pe laturile de vest, nord și sud, prin portaluri prevăzute cu ancadrame din piatră (pl. 2). Într-o etapă mult mai târzie, în secolul al XIX-lea, aceste intrări au fost protejate prin porticuri.

Corul și nava au aceeași înălțime, fiind uniform suprapuse de un etaj de apărare ieșit în consolă și sprijinit pe arcade de zidărie descărcate pe contraforturi. Parapetul acestui etaj, construit din cărămidă, este prevăzut cu 40 de ferestre de tragere pătrate, iar în spatele aradelor se deschid guri de aruncare. Sacristia este și ea inclusă în acest sistem de apărare dezvoltat sub șarpanta înaltă învelită cu țiglă (pl. 3).

Spațiile interioare sunt acoperite cu bolți semi-cilindrice cu rețea de nervuri din teracotă. Bolta corului a fost refăcută în 1878–1879, primind un aspect baroc, iar cea a navei a suferit modificări în aceeași perioadă, dar în ambele cazuri se păstrează suficiente elemente pentru o reconstituire teoretică a formelor originale, care au inclus elemente de piatrărie sculptată cu un decor diversificat (pl. 4–5)⁹.

Nava și corul sunt despărțite de un arc de triumf sprijinit pe pilaștrii decroșați spre interior și încheiat la partea superioară în arc frânt. Construit din bolțari de piatră și articulat de cornișe decorate, arcul triumfal pare să păstreze forma originală, fiind singurul element care marchează segmentarea spațiului interior al bisericii. Nivelul de călcare din navă și cor pare să se fi situat în toate epocile la aceeași cotă. Corul este luminat prin ferestre înalte, bipartite, cu muluri în stil gotic, unele dintre ele păstrând ochiurile din sticlă originale, montate în rame din plumb. Absida este dominată de un altar masiv, realizat în 1735, conform unei inscripții pictate pe spatele tăbliilor. Pe peretele nordic se păstrează acoperișul unui monumental tabernacol gotic (pl. 5/4), aparținând unei serii date în jurul anului 1500, aceleiași epoci aparținându-i și piciorul unei cristelnițe din gresie. În cor se păstrează de asemenea

trei pietre de mormânt inscripționate, datate în 1572, 1631 și 1650, dislocate din amplasamentele lor originale odată cu refacerea interiorului în secolul al XVIII-lea, cel mai probabil în legătură cu edificarea masivei mese a altarului. Mai multe fragmente de pietre profilate aparținând secolelor XII–XVI s-au păstrat mereu în spatele altarului, pe baza lor fiind speculată existența primei biserici a comunității săsești, probabil o bazilică, pe același amplasament¹⁰. Se păstrează de asemenea mai multe piese din lemn care pot fi legate de dotarea inițială a interiorului – două strane din lemn în cor, dulăpiorul din zidul sudic al sacristiei (ambele databile în jurul anului 1500), respectiv ușa sacristiei din 1578.

Nava a suportat mai multe redimensionări ale spațiului interior începând din secolul al XVIII-lea, mai întâi prin construirea tribunei în care a fost instalată orga, în 1778. Apoi au fost construite în mai multe etape tribune perimetrice din lemn, prima cea de pe latura sudică în 1788, apoi în 1824 cea de pe latura nordică (pl. 4).

Șantierul de construire a bisericii Sf. Ștefan a fost deschis în anul 1493 și pare să fi evoluat rapid deoarece în 1496 corul era deja înălțat, conform unei inscripții ce a fost citită pe latura de nord-est, pe parapetul drumului de strajă. Începând chiar din 1493, locuitorii Saschizului primesc mai multe scutiri de impozite din partea autorităților, pentru a-și putea concentra eforturile la construirea bisericii. Ultima scutire de acest fel datează din 1525 și în principiu această dată poate fi legată de închiderea șantierului, dar în stadiul actual al cercetărilor nu putem detalia modul în care au fost eşalonate lucrările pe parcursul acestui interval. Cercetările de parament efectuate în cursul restaurării au arătat faptul că etajul de apărare a fost construit în două etape, mai întâi cel de deasupra corului și apoi cel de deasupra navei și sacristiei¹¹. Infrastructura bisericii a fost realizată însă într-o singură etapă, astfel că putem interpreta aceste informații în sensul că în anul 1496 corul era apropiat de final, în vreme ce nava și sacristia se aflau în stadii mai puțin evaluate. Între 1496 și 1525 au fost presupuse astfel lucrări de finisare la nivelul etajului de apărare și acoperișului și foarte probabil realizarea elementelor de piatrărie și a mobilierului. De asemenea, este foarte probabil ca în această perioadă să fi fost construit turnul aflat pe latura de nord a bisericii, la o distanță de cca 10 m, și o presupusă incintă fortificată din care nu s-au păstrat urme¹².

⁸ Descrierea amănunțită a clădirii și sinteza bibliografiei la I. Postăvaru, *Biserica fortificată din Saschiz. Studiu istoric și arhitectural, Arhitectura religioasă medievală din Transilvania III*, 2004, p. 127–165.

⁹ I. Postăvaru, *op. cit.*, p. 130–131.

¹⁰ Inventarul acestor fragmente la I. Postăvaru, *op. cit.*, p. 140–142.

¹¹ Postăvaru, *op. cit.*, p. 146–147.

¹² Turnul și incinta fortificată vor constitui subiectul celei de-a doua părți a acestui studiu.

Cercetarea arheologică a bisericii

Cercetarea arheologică a bisericii evanghelice din Saschiz s-a realizat în trei etape, în paralel cu desfășurarea procedurilor de restaurare a clădirii. În anii 1999–2000, cercetările au demarat deodată cu proiectul de restaurare, fiind investigat exteriorul bisericii, respectiv interiorul și exteriorul turnului. Cercetarea interiorului bisericii s-a realizat în toamna anului 2010¹³, când șantierul de restaurare ajuns la final a creat condițiile necesare desfacerii pardoselii și evacuării umpluturii. Se înțelege din acest context că săpătura arheologică a fost subordonată rigorilor restaurării, amploarea acesteia fiind limitată la rezolvarea unor probleme de ordin tehnic privind caracteristicile și stabilitatea construcției, etapele de construcție, evoluția nivelului de călcare. Dimensiunile și poziția săpăturilor au fost stabilite împreună cu proiectantul general¹⁴.

Pentru campania anului 1999 a fost prevăzut inițial un plan de săpătură (pl. 6) mai amplu, cu 12 sonde din care au fost realizate doar 7, după cum urmează: **S.1.** 3 × 1,5 m, între primele două contraforturi dinspre vest, de pe latura de nord a navei; **S.3.** 2 × 2,60 m, la vest de porticul nordic; **S.4.** prelungită spre nord 4a. 4,75 × 2 m, la vest de sacristie; **S.5.** 2,80 × 2 m, în colțul format de turn cu incinta actuală; **S.7.** 4 × 2,50 m, perpendicular pe latura de sud a turnului, în dreptul intrării; **S.9.** 2,60 × 2 m, în axul corului; **S.10.** 4 × 2 m, perpendicular pe umărul sudic al navei; **S.11.** 2,50 × 2,10 m, pe latura de vest a porticului sudic; **S.12.** 3,86 × 2,60 m, la sud de porticul vestic, între latura de sud a acestuia și contrafortul de pe colțul navei.

În anul 2000 a fost realizată o singură casetă în interiorul turnului de nord, **S.6** cu dimensiunile 5,8 × 1,5 m.

În interiorul bisericii au fost realizate în anul 2010 cinci secțiuni (patru în cor și una în altar), trasate după decopertarea integrală a suprafeței sanctuarului până la o adâncime de – 0,30 m sub nivelul podelei. Secțiunile arheologice au fost numerotate în funcție de deschiderea lor; **S.1/2010** în colțul de N–E al corului, la delimitarea acestuia de altar și la 5,5 m de arcul de triumf. Dimensiuni: 4 × 2,7 m; **S.2/2010**; în colțul de S–E al corului, la

delimitarea acestuia de altar și la 5,5 m de arcul de triumf. Dimensiuni: 2,8 × 2,4 m (S.1 și S.2 sunt aliniate la profilurile de est, martorul dintre ele fiind de 2 m); **S.3/2010** în altar, de la masa și scările altarului la zidul de sud, la 0,6 m de la colțul de S–E al mesei și 0,9 m de la bârna care delimitează altarul de cor. Dimensiuni: 2,5 × 2,7 m. **S.4/2010** în colțul de N–V al corului, la delimitarea acestuia de arcul de triumf și navă. Dimensiuni: 2 × 2 m. **S.5/2010** în colțul de S–V al corului, în zona scărilor de acces în amvon, la 1 m distanță de intersecția corului cu arcul de triumf. Dimensiuni: 2 × 1,5 m (Martorul dintre S.4 și S.5 este de 2,4 m, cel dintre S.1 și S.4 este de 3,5 m, iar între S.2 și S.5 a rămas nesăpată o suprafață lată de 3 m)¹⁵.

Stratigrafia generală

Solul viu este un lut galben nisipos parțial pietrificat, segmentat de zone stâncoase de dimensiuni variabile și cu o consistență mai mult sau mai puțin friabilă. În acest strat au fost săpate șanțurile de fundare a bisericii, deseori cu profil neregulat cauzat de rigiditatea terenului.

Peste solul viu au fost observate urmele unei locuiri cu vetre deschise, de pe urma căreia au rămas pe suprafață straturi compacte de arsură roșie (stratul 18) și un strat de arsură brun roșcată cu pigment ceramic. Acesta din urmă (stratul 14) are continuitate în toate punctele în care a fost observat (mai ales în partea de vest a săpăturii, în S.1), datorându-se foarte probabil unui incendiu mai amplu. Această suprafață a fost nivelată cu un lut compact cu pigment de ceramică și cărbune, și foarte probabil de la partea superioară a acestui strat au fost inițiate operațiunile de construire a bisericii actuale (stratul 17). Materialul arheologic¹⁶ recuperat din straturile legate de prima locuire se rezumă la câteva fragmente ceramice ce pot fi datate în sec. XII–XIII.

Peste stratul 17 s-a depus o umplutură cu pigment de mortar, rulată cu ocazia înmormântărilor (stratul 13). La limita dintre aceste două etape de locuire a fost descoperită o monedă datând din 1446¹⁷. Straturile superioare sunt alcătuite din um-

¹³ La cercetările din această campanie (septembrie 2010) a participat și Ioan Fedor Pascu, căruia îi mulțumesc și pe această cale pentru întregul sprijin acordat pe parcursul desfășurării investigațiilor arheologice de la Saschiz.

¹⁴ Proiectantul general al lucrării a fost SC Atelier M SRL din Sfântu Gheorghe, șef de proiect complex fiind arh. Benczedi Sándor, căruia îi transmitem și prin acest material mulțumiri pentru susținerea constantă de-a lungul timpului, dar mai ales pentru eforturile pe care le-a făcut pentru a crea condițiile necesare realizării unei cercetări arheologice relativ ample.

¹⁵ În anul 1999, drept cota 0 a fost folosită o linie de nivel situată cu 1 m mai sus față de pragul portalului vestic. Ulterior, cota de referință a fost stabilită pe pragul de piatră al intrării în sacristie, iar toate adâncimile menționate în text se raportează la aceasta din urmă.

¹⁶ Materialul arheologic se află în custodia Muzeului din Turnul cu ceas din Sighișoara. Prelucrarea detaliată a acestui material va fi publicată ulterior, într-un studiu separat, împreună cu cercetările arheologice legate de turnul bisericii.

¹⁷ Emisiune Ioan de Hunedoara (1446–1452). Piesa ruptă în mai multe fragmente a fost identificată de către dr. Monica Dejan, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

pluturi care au antrenat în diferite proporții materiale de construcție, legate de reparațiile din epocile modernă și contemporană ale clădirii (stratul 2, 12, 16, 19, 21 etc.).

Studiul comparativ al stratigrafiei arată că în momentul construirii bisericii înclinația terenului trebuie să fi fost destul de apropiată de cea actuală, creșterea medie a nivelului de călcare fiind până în prezent de 0,15–0,20 m, uniform repartizată pe suprafață (dar cu un maxim de 0,50 m în partea vestică).

Structurile construite

Biserica actuală din Saschiz (nava, corul și sacristia) a fost construită într-o singură etapă, iar în toate punctele investigate fundațiile sunt țesute. Proiectul de construcție a inclus de asemenea și contraforturile, doar porticurile fiind adăugate ulterior. Fundațiile au fost realizate din bolovani de piatră de dimensiuni mari și mici, înecați într-un mortar nisipos extrem de friabil; foarte rar apar și fragmente de cărămidă (pl. 13, 14). În general, fundațiile au fost înecate, dar în câteva cazuri se observă și urma unui șanț îngust (stratul 27). Săpăturile pentru construirea infrastructurii s-au adâncit într-un teren extrem de dur, din cauza căruia profilul fundațiilor este în general neregulat. Adâncimea șanțurilor de fundare a fost de 1,30–1,40 m față de nivelul de săpare aflat în pantă, din acest motiv talpa fundației se află la cote diferite. Partea superioară a fundațiilor este marcată de regulă prin decroșuri de lățime variabilă, ajungând până la 0,30 m.

1. Nava bisericii a fost cercetată perimetral, prin câte un sondaj amplasat pe fiecare dintre laturi. S.1 și S.3 pe latura de nord, S.11 pe latura de sud, S.12 pe latura de vest (pl. 6, 7, 8/4, 11). Fundațiile se adâncesc în solul viu și rar în umplutura primei etape de locuire. Talpa fundației înregistrează mari oscilații, de la – 2,40 – 2,55 m în S.1, – 1,45 m în S.3, – 1,80 m în S.11, – 2,35 m în S.12. Partea superioară a fundației este marcată prin decroșuri (cu lățimi între 0,15 și 0,30 m), înregistrate în jurul cotei de – 1,10 m în S.1, – 0,13 m în S.3, – 0,40 m în S.11, respectiv – 1 m în S.12. Stratigrafic nu s-a păstrat un nivel de construcție evident în apropierea pereților navei, straturile fiind răscolite cu ocazia săpării gropilor de morminte (stratul 13). Presupunem însă că nivelul de călcare medieval poate fi asociat cu decroșurile fundației.

În interiorul navei nu a fost posibilă efectuarea unei cercetări propriu-zise, rolul arheologilor fiind doar acela de a supraveghea evacuarea umpluturii de sub vechea podină din lemn, pe o adâncime de 0,25 m (pl. 15). Cu această ocazie au fost observate fragmente dintr-o pardoseală din cărămidă, aflată în

medie la – 0,30 m sub vechea podină (pl. 17). Cărămizile au fost așezate în sistem ace de brad, folosindu-se mai mult piese întregi, dar și fragmente. Sunt remarcabile dimensiunile foarte mari, lungimea oscilând în jurul a 32–36 cm, iar lățimea fiind de 17–18 cm. Pe fragmentul de pardoseală de lângă zidul de nord a fost descoperită o monedă de argint din 1552. În fața portalului de vest și sub empora actuală pare să fi existat o pardoseală mixtă, din piatră și cărămidă, aflată la aceeași cotă cu pardoseala menționată mai sus.

În ceea ce privește empoarele, s-a constatat că toți stâlpii din lemn ai acestora sunt sprijiniți pe lespezi de piatră, dintre care niciuna nu a prezentat urme de profilatură. La aproximativ 0,80 m spre vest de portalul nordic, respectiv sudic, au apărut la decopertare fragmente de zidării superficiale, din piatră fixată într-un mortar de calitate din var și nisip. De formă aproximativ pătrată, aceste fundații au partea superioară la același nivel cu pardoseala. Funcțiunea lor rămâne neclară, dar cel mai probabil au servit pentru montarea unor altare laterale.

2. Corul a fost cercetat din exterior pe latura de sud prin S.10, pe latura de nord prin S.4, respectiv pe latura de est prin S.9 (pl. 8, 9, 10). S-a constatat că talpa fundației coboară în pantă dinspre vest spre est, de la – 1,80 la – 2,10 m în S.10, respectiv – 2,80 m în S.9. O excepție se înregistrează în apropierea sacristiei, unde talpa fundației a fost așezată pe un strat dur de balast natural, la doar – 1,34 m. Partea superioară a fundației este marcată printr-un decroș cu lățimea maximă 0,30 m, aflat la la – 0,55 m în S.10, respectiv – 1,42 m în S.9.

Dacă corelăm cotele înregistrate la cercetarea navei și a corului, constatăm că adâncimea reală a fundației este de fapt constantă în jurul valorii de 1,30 m, dar nivelul de la care s-a realizat construcția trebuie să fi fost inegal, mai coborât spre vest și est față de partea centrală a clădirii. Această configurație s-a păstrat până astăzi, terenul coborând destul de accentuat mai ales spre vest și sud-vest, până dincolo de turnul fortificat¹⁸.

În interiorul corului s-a realizat o cercetare mai amplă, care a debutat cu demontarea podinei din lemn de pe întreaga suprafață (pl. 18). Podina era așezată (la – 0,08 m) pe zece grinzi din stejar cu diferite dimensiuni în secțiune, dispuse perpendicular pe axul corului, pe un pat de nisip galben curat. Aproape toate au fost refozite, fiind într-o stare avansată de degradare. Una dintre ele prezintă profilaturi puternice, iar altele au urme de îmbinări. După demontarea grinzilor a fost evacuată umplutura

¹⁸ În limitele secțiunii S.1, de pildă, diferența de nivel este de 0,40 m pe o lungime de 3 m.

de sub podea (cca 0,30 m) alcătuită dintr-un nisip gălbui, curat în partea superioară, amestecat cu un moloz prăfos în cea inferioară. În această umplutură au fost găsite și câteva fragmente de piatră profilată, dintre care două poartă urme de inscripție: „...NITH FC” respectiv „...RE...”. Tot după decopertare a apărut și o structură clădită, care s-a dovedit a fi o criptă zidită din piatră și cărămidă legate cu mortar, aflată în axul corului (M.24).

Sub aceeași umplutură, la vest de M.24, se aflau două lespezi din piatră care au sprijinit probabil două picioare de schelă pentru o reparație târzie. Una dintre acestea e aproximativ rotundă, cu un diametru de 0,60–0,65 m, iar cealaltă are o formă neregulată, pe ea fiind vizibilă amprenta unui picior de schelă cu secțiunea de $0,17 \times 0,18$ m. Această schelă și lucrările pentru care ea a servit pot fi puse în legătură cu o monedă de $\frac{1}{2}$ Kreuzer, emisă de Francisc I în anul 1764.

Continuarea decopertării a scos la iveală o altă criptă, aflată la 0,2 m de la aliniamentul arcului de triumf, la 2,34 m de zidul de nord, imediat sub umplutură. Aceasta a fost acoperită cu un capac din lemn așezat pe o ramă din același material. Capacul ($1,94 \times 1$ m) este alcătuit din trei scânduri de brad dispuse longitudinal și fixate transversal cu doi lați. Cripta nu a fost desfăcută, dar capacul a fost ridicat în ultima zi (motiv pentru care acest mormânt a primit și ultimul număr de catalog, M.32) fiind suspect de urme de culoare. Într-adevăr, pe partea neexpusă la vedere se află mai multe rânduri de text în germană și latină, dedicate unui anume Johannes, născut în 1638 și decedat la 23 aprilie 1710¹⁹.

Solul decopertat a fost extrem de sărac în inventar, fiind descoperite doar câteva mici fragmente de piatră profilată, alte câteva fragmente de cărămidă profilată provin de la nervurile bolților, precum și rare fragmente de vase ceramice, atipice ca profilatură și decor, dar care după manufactură pot fi cel mai bine încadrate în secolul XVIII.

Stratigrafia spațiului interior²⁰

Săpăturile efectuate în corul bisericii au evidențiat o stratigrafie relativ simplă și comună întregii suprafețe, excepție făcând zona altarului în care au avut loc mai multe intervenții (pl. 19). Solul viu este același lut cenușiu cu inserții de culoare brună (14). Deasupra lui se află un alt strat fără urme de cultură, alcătuit dintr-un pământ negru amestecat

cu un pietriș relativ mărunț (13). Straturile de bază sunt tăiate ori suprapuse de intervenții legate în principal de înmormântări (stratul 15 cu variantele sale a–c), de construirea criptelor, de niveluri de construcție, pardoseli și reparații. De la o secvență la alta, straturile superioare se schimbă sau se diversifică cu cât ne apropiem mai mult de axul corului sau de întâlnirea cu altarul.

Pe partea de nord, decroșului fundației (la – 0,80 m) îi corespund două straturi relativ curate (11 și 12), rezultate probabil din pământul evacuat cu ocazia șanțului de fundare (pl. 20). Urmează apoi straturile cu un conținut ridicat de mortar care indică lucrul la suprafață pentru construirea elevației (nr. 9 și 9a), cu partea superioară în jurul cotei de – 0,64 m precum și un altul legat de o nivelare a suprafeței până la – 0,30 m. Peste această cotă a fost observat un strat din lut gălbui amestecat cu piatră mărunță și pământ pigmentat cu mortar și cărămidă (stratul 7), reprezentând foarte probabil o pardoseală sau patul unei pardoseli, cu partea superioară la – 0,20 m. Un strat de mortar sugerează noi reparații (stratul 6 – 0,15 m) ce par a fi legate în principal de ridicarea nivelului de călcare al absidei altarului, prin depunerea unei umpluturi, la cca + 0,46 m. Având în vedere faptul că altarul este datat în anul 1735, putem considera că aceste două niveluri corespund primei părți a secolului al XVIII-lea. În sfârșit, cel mai recent nivel de călcare în cor se află la – 0,08 m, cotă ce corespunde și cu baza tencuielii.

Fundațiile corului văzute din interior prezintă aceeași structură regulată, din piatră de dimensiuni medii legată cu șape groase dintr-un mortar de bună calitate. Nu au fost observate cărămizi la acest nivel. Talpa fundației urmează aceeași pantă dinspre vest spre est, evidențiată și în săpăturile exterioare, coborând de la – 1,86 m în apropierea arcului de triumf la – 2,10 m la limita absidei altarului. Partea superioară a fundației este marcată prin decroșuri înguste (între 0,04 și 0,1 m), care oscilează între – 0,46 m – 0,80 m pe latura de nord, respectiv – 0,52 – 0,60 m pe latura de sud.

Deasupra decroșului fundației a rămas o fâșie netencuită de înălțime variabilă, datorită căreia putem caracteriza elevația corului. Acesta este clădit atent, îngrijit, pe asize din lespezi de piatră, mai puțin groase, cu pietre mici de egalizare așezate într-un mortar din var și nisip de bună calitate. La est de pragul scristiei și la limita inferioară a acestuia, pe o porțiune de aproximativ 0,70 m egalizarea asizelor s-a făcut cu fragmente de cărămidă.

¹⁹ Având în vedere starea precară a materialului lemnos și a culorii (ușor de șters la atingere), nu s-a insistat pe curățarea acestuia, el fiind depus spre conservare de către un restaurator specializat.

²⁰ A se consulta legenda straturilor pentru săpăturile interioare.

Pilonul arcului de triumf de pe partea nordică, cercetat în S.4/2010, este țesut cu zidăria corului. Talpa fundației se află însă la o adâncime mai mică (– 1,56 m), iar limita superioară a acesteia este marcată printr-un decroș lat de 0,14 m la – 0,34 m. Caracteristicile tehnice și de construcție sunt aceleași cu cele din fundația corului (pl. 21).

Colțul de S–V al corului, în zona scărilor de acces în **amvon** (datat 1709), a fost cercetat prin S.5/2010. Fundația scării, amplasată la 0,60 m distanță față de peretele corului, este superficială, din piatră și cărămidă, cu talpa la – 0,36 – 0,26 m. Stâlpul pentru balustrada acestei scări a fost fixat într-o groapă adâncită în groapa M.31.

Zona de trecere spre absida altarului a fost cercetată prin secțiunile S.1/2010 și S.2/2010. S-a constatat că într-o primă etapă de funcționare cele două spații aveau același nivel de călcare. Într-o epocă pe care nu o putem preciza, absida a fost evidențiată prin creșterea nivelului de călcare cu cca 0,40 m, prin adăugarea unei umpluturi prăfoase și delimitarea spațiului cu ajutorul unui parapet. Peste parapet a fost așezată o structură din lemn de stejar cu o lungime totală de 8,42 m și 0,17 × 0,215 m în secțiune, alcătuită din două elemente principale.

1. O bârnă refolosită din stejar masiv cu o lungime de 7,11 m, așezată la o distanță de 0,14 m de zidul de sud și 1,20 m de la cel de nord. Pe aceasta sunt vizibile urmele celor doi stâlpi care susțineau balustradele scărilor de acces din cor în altar; două orificii în axul bârnei (6 cm diametru, 2 cm adâncime) al căror rost nu îl putem preciza; un placaj pe planul orizontal cu o scândură de stejar (3,5 cm grosime) care acoperă până la limita zidului de sud un „decroș” cioplit în corpul grindei pentru o îmbinare care ținea de destinația ei inițială.

2. Un fragment de bârnă din stejar și ea refolosită, care pe o lungime de 1,20 m prelungește grinda principală până la zidul de nord. O destinație anterioară a acesteia este dovedită de profilaturile vizibile în plan orizontal și vertical.

Diferența de nivel relativ mare a impus realizarea unor trepte de acces, amplasate în imediata apropiere a pereților de nord și de sud, prevăzute cu câte o balustradă din lemn. Astfel, la limita dintre cele două spații au fost ridicate două scurte ziduri de cărămidă cu o lungime de 1,2 m la nord (în S.1.) și 1,10 la sud (în S.2), pe de o parte, menite a sprijini lemnăria în care au fost fixați baluștrii aferenți scărilor de acces din cor în altar, pe de altă parte, pentru a susține umplutura necesară urcării nivelului de călcare în altar. La capetelor celor două ziduri, perpendicular pe axul lor, au fost alăturate alte două scurte structuri din cărămidă zidită ce au

constituit suportul scărilor de acces. În zona S.1/2010, parapetul este adosat zidăriei N–S iar în partea opusă, în S.2/2010, acesta se află la o distanță de 0,30 m către nord. Fără fundație, talpa tuturor celor patru ziduri se găsește la – 0,18 – 0,16 m, pe stratul nr. 6.

Baluștrii (de formă circulară și diametrul de cca 12 cm) pentru mâna curentă a scării au fost parțial sprijiniți și fixați în bârna de stejar, parțial îngropați (aproximativ 0,30 m) în umplutura de sub aceasta. Diferența este că, dacă la nord balustrul a fost fixat lângă zidul parapetului către interior, la sud el se găsește către exterior, între parapetul scărilor și zidul de susținere. Dimensiunile cărămidzilor din zidăriile menționate sunt: L. 30 cm, l. 13 cm, h. 4,5 cm. Între parapete straturile continue (1–5) sunt întrerupe doar de gropile baluștrilor.

Pe de altă parte, cele două ziduri care susțin bârna din stejar prezintă urme de tencuială care nu coboară mai jos de cota 0, adică foarte aproape de cota ultimului nivel de călcare, reprezentat de podina din lemn.

3. Absida altarului a fost cercetată printr-o singură săpătură, amplasată la sud de masa altarului, prin hazard poziționată exact peste o criptă din secolul al XVII-lea, ceea ce a limitat drastic cercetarea arheologică. În partea de nord zidul criptei este lipit de masa și scările altarului, iar spre sud distanța dintre latura exterioară a acesteia și zidul corului este de cca 0,40 m, spațiu care nu a permis decât o adâncire superficială (pl. 24–26).

Stratigrafia. Dușumeaua din scânduri a fost așezată într-un strat de nisip galben, partea superioară aflându-se la + 0,44 m (stratul 19). Sub acesta se află o depunere consistentă de pământ negru-cenușiu, care acoperă deopotrivă ruina criptei. Urmează apoi, pe de o parte, umplutura criptei, pe de altă parte, straturile aflate între zidul criptei și cel al absidei altarului – atât cât au putut fi ele identificate. Stratul 1, un pământ cenușiu puternic pigmentat, tasat, cu partea superioară în jurul cotei 0, pare să fie legat de construirea criptei. Limita lui superioară corespunde cu baza celei mai vechi tencuieli identificate în absidă, astfel încât putem identifica la această cotă un nivel de călcare cert în acest compartiment al bisericii. Celelalte trei depuneri observate până la – 0,30 m (straturile 2–4) conțin în diferite proporții mortar și chiar fragmente de cărămidă, fiind fără îndoială ulterioare construirii corului. Fără să avem elemente sigure pentru datare, putem presupune că aceste straturi au fost depuse pe suprafață în timpul sau imediat după încheierea construcției, cu scopul stabilirii unui anumit nivel de călcare.

Cota maximă a criptei se află la același nivel cu baza tencuielii vechi. Chiar dacă cripta a avut un acoperiș plat (capac din lemn sau lespede funerară), nu o boltă așa cum adesea se obișnuiește, este evident că aceasta a fost construită de la un nivel de călcare situat mai sus, probabil apropiat de cota actuală. Cea mai recentă monedă descoperită în criptă datează din 1699, astfel încât suntem îndreptățiți să atribuim complexul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea.

Nu am avut posibilitatea să facem observații mai detaliate asupra actualei **mese a altarului**. Aceasta este amenajată de la nivelul de călcare crescut, după cum arată urmele de tencuială de pe masa propriu-zisă, dar și cele trei trepte ale scării dinspre vest, eșalonate între + 0,60 m și + 0,96 m. Scara are o zidărie mixtă, din pietre ecarisate și profilate, încadrate într-o zidărie din cărămidă care susține treptele propriu-zise construite la rândul lor din materiale amestecate. Sub nivelul actual de călcare această zidărie are mai mult aspectul unei umpluturi. Din fundația mesei au fost vizibile doar două pietre, ambele refolosite, un fragment dintr-o placă pe care este incizat anul 1700 (poate la origine piatră funerară?), suprapusă de un bloc de piatră fasonat, parțial acoperit de tencuială.

Masa trebuie să fi fost construită în legătură directă cu instalarea altarului actual, care este datat în 1735. Cu această ocazie a fost deranjată probabil și cripta, capacul fiind distrus, iar interiorul umplut cu un strat afânat ce conține mult moloz și fragmente de cahle databile în secolul al XVII-lea. După toate informațiile acumulate în cursul cercetărilor, în 1735 nivelul de călcare era cel actual.

4. Sacristia a fost cercetată doar în exterior, pe latura de vest printr-o casetă, S.4, prelungită ulterior spre nord prin S.4a. S-a constatat că talpa fundației laturii de vest a sacristiei oscilează între - 0,74 m în apropierea corului și - 1,96 m la limita dinspre nord a acestei laturi. Adâncimea superficială dinspre cor a fost determinată de existența unui strat de balast natural, foarte dur, la limita superioară a căruia s-a oprit șanțul de fundare. În aceeași zonă, fundația corului este și ea neregulată, adaptându-se la configurația naturală a terenului. Zidurile celor două compartimente ale bisericii sunt țesute, ele fiind construite în aceeași etapă.

5. Osuar. În secțiunea 4 au fost surprinse urmele unei construcții superficiale adosată sacristiei (foarte probabil și corului); a fost dezvelită parțial latura de nord a acesteia, aflată la o distanță de 2,60 - 2,70 m față de latura nordică a corului. Zidul are o lățime de 0,50 - 0,60 m partea superioară, apare imediat sub stratul vegetal, iar talpa fundației se

află la - 0,40 m, în stratul de umplură a mormintelor medievale (aici stratul 4).

Edificarea acestei părți a clădirii poate fi pusă în relație cu depunerile ce conțin mult mortar și fragmente de cărămidă (straturile 5 și 8), aflate aproximativ la nivelul fundației și suprapuse direct de un strat consistent de oseminte umane depozitate dezordonat (stratul 9). Acesta din urmă a fost identificat pe cea mai mare parte a suprafeței investigate și constituie principalul argument pentru a considera această construcție ca având destinația de osuar. Pentru stabilirea limitelor cronologice nu deținem indicii certe. Faptul că umplutura mormintelor este mult mai curată în această zonă permite presupunerea că prelungirea sacristiei spre vest a avut loc la un interval destul de scurt după construirea bisericii. Ruina este acoperită cu stratul 2, pe această bază putem avansa ipoteza că deja era demolată atunci când a fost construit porticul de vest.

6. Porticul de vest a fost cercetat prin S.12, trasată pe latura de sud a clădirii, astfel încât să surprindă și intersecția cu peretele vestic al bisericii. Săpătura a pornit de la un nivel de călcare situat la - 0,86 - 1,04 m. Talpa fundației porticului a fost identificată la - 2,42 m. Zidăria este destul de regulată, din piatră de dimensiuni medii așezată în asize, rar folosindu-se fragmente de cărămidă. Șanțul de fundare a fost săpat în cea mai mare parte într-un pământ de umplură (gropile mormintelor medievale), ceea ce explică marginile neregulate ale acestuia.

7. Porticul de sud a fost cercetat pe latura vestică prin S.11, săpătura pornind de la un nivel de călcare situat la - 0,30 m. Talpa fundației a fost cercetată la - 1,06 m, la limita dintre pământul de umplură (gropi de morminte) și solul viu (lut galben). Nivelul de construcție al acestei etape s-a aflat probabil între - 0,60 - 0,70 m, marcat printr-un strat de piatră și mortar; rezultă de aici că adâncimea reală a fundației a fost de numai 0,30 - 0,40 m. Remarcăm faptul că zidăria este regulată, cu profilul aproape vertical, fără decroș.

8. Porticul de nord a fost cercetat în S.3, săpătura pornind de la un nivel de călcare situat la - 0,18 m. Talpa fundației se află la - 1,38 m, la limita dintre pământul de umplură (gropi de morminte) și solul viu (lut galben), și aproape la același nivel cu talpa fundației bisericii în acest punct. Nivelul de construcție s-a aflat probabil în jurul cotei de - 0,44 m, marcat printr-un ușor decroș, care poate fi corelat cu stratul 2. Rezultă că adâncimea reală a fundației a fost de aproximativ 1 m. Remarcăm faptul că acesta este cel mai bine construit dintre cele trei porticuri ale bisericii,

zidăria subterană prezentând asize regulate din piatră de dimensiuni medii ce alternează cu șape regulate de mortar.

Concluzii

Biserica evanghelică din Saschiz a fost construită pe un platou scund, de formă neregulată, cu o zonă mai înaltă aproximativ în partea centrală a navei actuale. Diferența de nivel era mai accentuată spre vest, unde terenul cade abrupt spre valea Pârâului Scroafei, și mai atenuată spre est. Această configurație corespunde în linii mari celei actuale, piața centrală a localității fiind plasată într-un fel de căldare, ale cărei margini urcă lin spre est și nord, înregistrând însă căderi accentuate spre sud și vest. Pe acest teren neregulat a fost amplasată biserica, fără ca suprafața să fie în prealabil uniformizată. Șanțurile de fundare s-au adâncit într-un strat de lut galben cu inserții maronii foarte dure, în unele segmente aproape pietrificat. Acestea au avut în general o adâncime de 1,30 m, cu variații determinate de structura rigidă a solului, cele mai accentuate surprinse în zona sacristiei.

Infrastructura zidită a bisericii este regulată, construită din piatră de râu și gresie nisipoasă locală, de dimensiuni variabile, cu folosirea unei cantități mari de mortar din var și nisip, relativ friabil. Profilul fundațiilor este neregulat, mai ales văzut din exterior.

Cercetarea arheologică a stabilit că biserica formată din navă, cor alungit încheiat cu absidă pentagonală și sacristie pe latura de nord, a fost construită într-o singură etapă, inclusiv contraforturile fiind prevăzute în proiectul inițial. Primul nivel de călcare amenajat în interior a fost o pardoseală din cărămidă cu dimensiunile 36 × 18 cm, identificată în navă la – 0,40 m. În cor s-a evidențiat faptul că, după construirea fundațiilor, suprafața a fost nivelată, nivelul de călcare fiind uniformizat în jurul cotei de – 0,20 m, printr-un strat lutos ce trebuie să fi făcut parte din structura unei prime pardoseli. Primul nivel de călcare în absida altarului este propus ipotetic în jurul cotei 0, corespunzând cu limita inferioară a unui strat vechi de tencuială. Nivelul de călcare dinaintea restaurării se afla în navă și cor la – 0,10 m (medie), iar în absida altarului la + 0,46 m.

În jurul bisericii s-a dezvoltat un cimitir²¹ din care au fost cercetate peste 30 de morminte. Necropola este rarefiată, iar suprapunerile sugerează existența unor locuri de înmormântare familiale. Nu au fost sesizate înmormântări anterioare bisericii,

deci înhumările au debutat cel mai devreme concomitent cu deschiderea șantierului de construcții, în jurul anului 1500. După cum se cunoaște aceste cimitire s-au închis însă spre mijlocul sec. XVI, după instaurarea Reformei a cărei adoptare la Saschiz este acceptată pentru anul 1545²². Faptul că cimitirul nu este foarte dens se explică așadar prin durata limitată de funcționare, pe care o putem estima cu destulă siguranță la prima jumătate a secolului al XVI-lea. Fac excepție înmormântările din interior, rezervate de obicei membrilor marcanți ai comunității și îndeosebi preoților și familiilor acestora, care au continuat și după închiderea cimitirului exterior.

Deși săpăturile au fost relativ restrânse, putem concluziona că nu a existat un lăcaș de cult mai vechi pe același amplasament. Niciun fel de vestigii care să poată fi legate de o astfel de etapă nu au fost identificate, prin vestigii înțelegând ruine, depuneri stratigrafice, cimitir aferent sau artefacte care să poată documenta o astfel de prezență. Această situație a părut destul de evidentă și după săpăturile din anii 1999–2000, stratigrafia deosebit de simplă sugerând faptul că ne aflăm în fața unei singure etape de construcție²³, dar totuși abia acum poate fi considerată o certitudine. Literatura de specialitate mai veche a susținut constant o astfel de evoluție, în care vechea biserică a comunității săsești, probabil o bazilică din secolul al XII-lea²⁴, a fost suprapusă mai mult sau mai puțin direct de biserica sală fortificată de la sfârșitul secolului al XV-lea. După cum am mai spus, o astfel de teorie a fost susținută de prezența unui mic lapidariu în interiorul bisericii, de re folosirea unor pietre profilate în clădirea gotică, și desigur de faptul că în mod firesc lucrurile au evoluat în acest fel în majoritatea comunităților săsești din sudul Transilvaniei, între bisericile din diferite etape conservându-se o continuitate spațială. La Saschiz, realitățile constatate arheologic nu confirmă însă un astfel de scenariu, fiind evident faptul că biserica romanică a funcționat pe un alt amplasament, împreună cu cimitirul aferent, rămas probabil până la Reformă cimitir principal al comunității. Ce a determinat abandonarea acestei biserici și construirea celei noi în altă parte, este o întrebare care rămâne deschisă cercetărilor viitoare. Răspunsul nu poate fi în orice caz unul banal, deoarece nu este vorba despre simpla pozi-

²²I. Postăvaru, *op. cit.*, p. 147.

²³D. Marcu, *Cronica Cercetărilor arheologice din România, campania 1999, vocea 118*. D. Marcu, I.F. Pascu, *Cronica Cercetărilor arheologice din România, campania 2000, vocea 177bis*.

²⁴Unele considerații pe marginea acestei probleme la I. Postăvaru, *op. cit.*, *passim*.

²¹Analiza cimitirului și catalogul mormintelor vor fi publicate în partea a doua a acestui studiu, împreună cu materialul arheologic.

ționare a unei clădiri într-un loc mai favorabil (mai larg, mai bine apărat natural, mai luminat etc.), ci despre transferul real al nucleului comunității. Această afirmație se întemeiază pe constatarea că biserica gotică se află de fapt în piața centrală a localității, având în imediata vecinătate clădiri reprezentative precum școala veche, casa parohială, sala comună sau primăria. Topografia actuală a localității este considerată însă ca fiind medievală și tipică pentru coloniștii sași, astfel încât această situație nu se poate datora decât unor începuturi mai puțin convenționale, determinate de prezența în apropiere a unei ale comunități.

ANEXE

Legenda planșelor desenate pentru săpăturile din exteriorul bisericii

1. Pământ vegetal. 2. Strat de pământ cu pigment de mortar, fragmente cărămidă și tencuială. 3. Groapă de mormânt, umplutură maroniu nisipos și pietriș. 4. Pământ negru afănat cu pietriș, lut umblat. 5. Lut umblat. 6. Strat format din balast galben-marونی. 7. Sol viu, lut galben calcaros. 8. Pământ nisipos cu fragment de cărămidă. 9. Osuar, în umplutură cărămidă cu mortar. 10. Umplutură maronie afănat cu fragmente de cărămidă; pietre. 11. Strat format din balast cu pământ negru de mortar. 12. Lentilă mortar. 13. Umplutură pământ, lut, fragmente de cărămidă, pigment de mortar, calcar. 14. Arsură brun-roșcată cu pigment de ceramică. 15. Lentilă arsură de lemn. 16. Pământ negru afănat cu pigment de mortar, ceramică, rădăcini. 17. Lut umblat, pigment de ceramică și cărbune. 18. Strat compact de arsură roșie. 19. Umplutură fragment cărămidă, pigment mortar. 20. Pietriș cu fragment de cărămidă. 21. Pietriș cu piatră și fragment de cărămidă. 22. Umplutură în pământ negru cu piatră. 23. Strat format din piatră și mortar. 24. Umplutură formată din pământ galben cu cărămidă, țiglă, rădăcini. 25. Strat compus din galben de morminte cu pigment cărămidă, rădăcini. 26. Umplutură din pietriș. 27. Șanț de fundare. 28. Umplutură formată din nisip feros cu pietriș. 29. Strat format din pământ cenușos afănat, cu mortar alb și galben și fragment de cărbune. 30. Umplutură cu pigment de mortar alb și cărbune. 31. Pământ brun roșcat cu multă cărămidă. 32. Pământ negru purtat, foarte tasat. 33. Groapă. 34. Umplutură formată din pământ marونی nisipos cu bolovani. 35. Strat de moloz provenit din demolare. 36. Umplutură de moloz cu pământ (sec. XIX). 37. Umplutură recentă. 38. Pavaj din piatră de râu. 39. Umplutură formată din pământ negru amestecat cu lut galben, moloz, arsură groapă sec. XIX. 40. Balast amestecat cu pământ negru, pigment de mortar. 41. Balast galben marونی. 42. Pământ negru cu pigment de mortar. 43. Lut rulat amestecat cu pământ negru, pigment de ceramică și cărbune, asemănător cu stratul 17.

Legenda planșelor desenate pentru săpăturile din interiorul bisericii

1. Nisip gălbui, relative curat cu pigment de cărămidă și câteva fragmente de cărămidă. 2. Pământ negru compact cu mici fragmente de cărămidă și mortar. 3. Pământ negru-cenușiu, amestecat cu fragmente de cărămidă, puțină piatră, mortar și

tencuială. 4. Strat de nisip curat. 5. Strat de mortar și puține fragmente de cărămidă. 6. Pământ negru compact. 7. Lut gălbui amestecat cu pământ pigmentat de mortar, cărămidă și piatră măruntă. 8. Pământ negru-cenușiu amestecat cu piatră măruntă și mici fragmente de cărămidă și pigment de mortar. 9. Moloz de mortar cu cărămidă. 10. Pământ negru cleios, tasat, cu mici fragmente de cărămidă și rar pigment de mortar-pornește de la decroșul fundației. 11. Lutuială gălbuie cu foarte rare și mici fragmente de cărămidă. 12. Lentilă de pământ negru-cenușiu, relativ curat. 13. Pământ negru amestecat doar cu piatră relativ măruntă. 14. Solul viu, lut gălbui-cenușiu cu urme de calcar. 15. Umplutură de mormânt – pământ foarte afănat. 15A-15B. Umplutură de mormânt – variantă. 16. Pământ gălbui amestecat cu pietriș fără urme de mortar și cărămidă. 17. Umplutură de nisip și moloz. 18. Pământ negru-cenușiu afănat. 18A. Pământ negru afănat cu pigment de mortar și cărbune. 19. Nisip galben. 20. Pământ cenușiu afănat cu pigment de cărbune, mortar și piatră medie.

LIST OF PLATES

- Pl. 1. 1. The Evangelical church in Saschiz, general view. 2. The fortified tower on the northern side of the church. 3. The choir of the church, northward view, before restoration.
- Pl. 2. 1. The choir of the church, northward view, after restoration. 2. The defense storey built above the choir. 3. Detail of the eastern side of the choir. 4. The sacristy, general, eastward view.
- Pl.3. 1. Detail of the bracketed defense storey, southern side, after restoration. 2. Detail of the embrasures of the defense storey, view from the attic. 3. Southern side of the defense storey.
- Pl.4. 1. Interior of the church, westward, general view, with the vaults of the nave. 2. Detail of the western side of the nave, organ stand and wooden galleries. 3. Detail of the inferior side of the nave vaults.
- Pl.5. 1–2. General view of the choir, after the restoration. 3. The pulpit built in 1709. 4. Lid of the tabernacle, around 1500.
- Pl.6. General plan of the excavations with markings of the construction stages.
- Pl.7. Trench 1. 1. Eastern profile. 2. Southern profile. 3. Northern profile. 4. General, eastward view with the foundation of the corner buttress.
- Pl.8. 1. Trench 4, northern profile. 2. Trench 4A, northern profile. 3. Trench 4A, southern profile. 4. Trench 3, eastern profile. 5. Trench 4, southern profile.
- Pl.9. 1. Trench 4, eastern profile. 2. Trench 4, southern profile. 3. Trench 4, northern profile. 4. Trench 4+4A, eastern profile.
- Pl. 10. 1. Trench 9, northern profile. 2. Trench 9, southern profile. 3. Trench 9, western profile. 4. Trench 10, northern profile. 5. Trench 10, western profile.
- Pl.11. 1. Trench 11, eastern profile. 2. Trench 11, northern profile. 3. Trench 11, western profile. 4. Trench 12, eastern profile. 5. Trench 12, western profile.
- Pl.12. 1. Trench 12, southern profile. 3. Trench 12, northern profile. 2, 4, 5. views during excavations. Noticeable a small column fragment, re-used in the church foundations.
- Pl.13. 1–4. views during exterior excavations of the church foundations.

- Pl. 14. 1–3. views during exterior excavations of the church foundations.
- Pl. 15. 1–3. views during the removal of the board floor in the church nave.
- Pl. 16. 1–2. Wooden posts of the galleries, fixed with boulders. 3. Removal of the pavement in the north-western corner of the nave, with the entry of the spiral staircase that leads to the defense storey.
- Pl. 17. 1–3. Details of pavement fragments in the nave and the superficial masonry that served as foundations of the lateral altars.
- Pl. 18. 1–3. General view and details during the excavations in the choir.
- Pl. 19. 1. Eastern profile of trenches 1/2010 and 2/2010, at the western limit of the altar apse. 2–4. Views of the excavations, with the transversal profile (north-southward) through the choir.
- Pl. 20. 1. Trench 1/2010, southern profile. 2. Trench 1/2010, western profile. 3. Trench 2/2010, western profile.
- Pl. 21. 1. Trench 4/2010, western profile. 2–3. Views during the excavations in trench 4/2010.
- Pl. 22. Trench 4/2010, northern profile. 2. Trench 4/2010, eastern profile. 3. View of the excavations in the south-western corner of the trench.
- Pl. 23. 1. General view of the pulpit, whose staircase was researched in trench 5/2010. 2–3. Trench 5/2010, western profile and general view.
- Pl. 24. 1–3. Trench 3/2010, general plan; views of the crypt as placed from the altar table and the wall of the choir.
- Pl. 25. 1–2. Trench 3/2010, eastern profile, with the altar table. 2–3. Detail of the masonry of the altar table and the slab bearing the inscribed year 1700.
- Pl. 26. 1. Trench 3/2010, western profile. 2–3. General view and detail toward the choir wall.
- Pl. 6. Planul general al săpăturilor, cu marcarea etapelor de construcție.
- Pl. 7. Secțiunea 1. 1. Profilul de est. 2. Profilul de sud. 3. Profilul de nord. 4. Vedere generală spre est cu fundația contrafortului de colț.
- Pl. 8. 1. Secțiunea 4, profil nord. 2. Secțiunea 4A, profil nord. 3. Secțiunea 4A, profil sud. 4. Secțiunea 3, profil est. 5. Secțiunea 4, profil sud.
- Pl. 9. 1. Secțiunea 4, profil est. 2. Secțiunea 4, profil sud. 3. Secțiunea 4, profil nord. 4. Secțiunea 4+4A, profil est.
- Pl. 10. 1. Secțiunea 9, profil nord. 2. Secțiunea 9, profil sud. 3. Secțiunea 9, profil vest. 4. Secțiunea 10, profil nord. 5. Secțiunea 10, profil vest.
- Pl. 11. 1. Secțiunea 11, profil est. 2. Secțiunea 11, profil nord. 3. Secțiunea 11, profil vest. 4. Secțiunea 12, profil est. 5. Secțiunea 12, profil vest.
- Pl. 12. 1. Secțiunea 12, profil sud. 3. Secțiunea 12, profil nord. 2, 4, 5. vederi din timpul săpăturilor. Se observă un fragment de colonetă refolosit în fundația bisericii.
- Pl. 13. 1–4. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundațiile bisericii.
- Pl. 14. 1–3. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundațiile bisericii.
- Pl. 15. 1–3. imagini din timpul îndepărtării pardoselii din scânduri în nava bisericii.
- Pl. 16. 1–2. stâlpii din lemn ai empolelor, fixați pe bolovani de piatră. 3. Desfacerea pardoselii în colțul de N–V al navei, cu intrarea la casa scării în spirală ce conduce la etajul de apărare.
- Pl. 17. 1–3. detalii cu fragmentele de pardoseală descoperite în navă și cu zidăriile superficiale ce au servit drept fundații unor altare laterale.
- Pl. 18. 1–3. imagine de ansamblu și detalii în timpul decapării și cercetărilor arheologice din cor.
- Pl. 19. 1. Profilul de est al secțiunilor 1/2010 și 2/2010, la limita vestică a absidei altarului. 2–4. Imagini din timpul cercetărilor, cu profilul transversal (N–S) prin cor.
- Pl. 20. 1. Secțiunea 1/2010, profilul de sud. 2. Secțiunea 1/2010, profilul de vest. 3. Secțiunea 2/2010, profilul de vest.
- Pl. 21. 1. Secțiunea 4/2010, profilul de vest. 2–3. Imagini din timpul cercetărilor în secțiunea 4/2010.
- Pl. 22. Secțiunea 4/2010, profilul de nord. 2. Secțiunea 4/2010, profilul de est. 3. vedere din timpul săpăturilor, colțul de S–V al secțiunii.
- Pl. 23. 1. Imagine de ansamblu cu amvonul, a cărui scară a fost cercetată prin secțiunea 5/2010. 2–3. Secțiunea 5/2010, profilul de vest și vedere de ansamblu.
- Pl. 24. 1–3. Secțiunea 3/2010, planul general al săpăturii și imagini cu amplasamentul criptei față de masa altarului și peretele corului.
- Pl. 25. 1–2. Secțiunea 3/2010, profilul de est cu masa altarului. 2–3. Detaliu din zidăria mesei altarului, cu piatra profilată și lespeda cu inscripție 1700.
- Pl. 26. 1. Secțiunea 3/2010, profilul de vest. 2–3. Imagine de ansamblu și detaliu spre peretele corului.

LISTA PLANȘELOR

- Pl. 1. 1. Biserica evanghelică din Saschiz, vedere de ansamblu. 2. Turnul fortificat situat pe latura de nord a bisericii. 3. Corul bisericii, vedere dinspre nord înainte de restaurare.
- Pl. 2. 1. Corul bisericii, vedere generală dinspre nord după restaurare. 2. Etajul de apărare construit deasupra corului. 3. Detaliu cu partea de est a corului. 4. Sacristia, vedere generală dinspre est.
- Pl. 3. 1. Detaliu cu etajul de apărare ieșit în consolă, latura de sud, după restaurare. 2. detaliu cu ferestrele de tragere ale etajului de apărare, vedere din pod. 3. Etajul de apărare, latura de sud.
- Pl. 4. 1. Interiorul bisericii, vedere generală spre vest, cu bolțile navei. 2. Detaliu cu partea vestică a navei, tribuna orgii și empolele din lemn. 3. Detaliu cu partea inferioară a bolților navei.
- Pl. 5. 1–2. Vedere de ansamblu în corul bisericii, după încheierea lucrărilor de restaurare. 3. Amvonul construit în 1709. 4. Capacul tabernacolului, cca 1500.

1

2

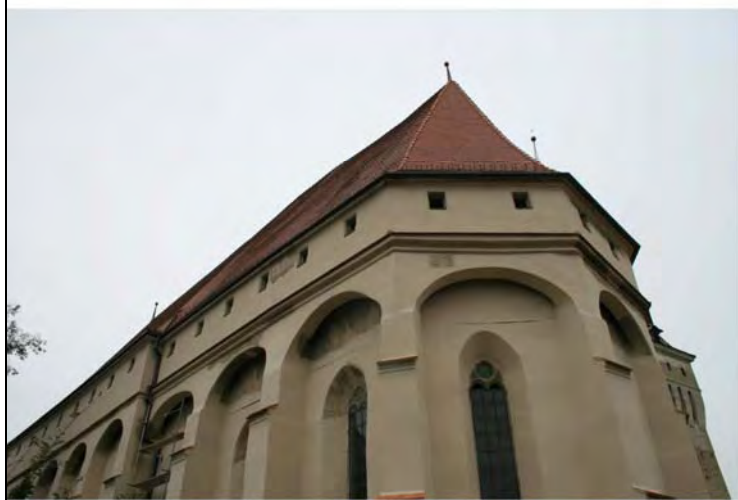
3

Pl. 1. 1. Biserica evanghelică din Saschiz, vedere de ansamblu. 2. Turnul fortificat situat pe latura de nord a bisericii. 3. Corul bisericii, vedere dinspre nord înainte de restaurare.

1

2

3

Pl. 2. 1. Corul bisericii, vedere generală dinspre nord după restaurare. 2. Etajul de apărare construit deasupra corului. 3. Detaliu cu partea de est a corului. 4. Sacristia, vedere generală dinspre est.

Pl. 3. 1. Detaliu cu etajul de apărare ieșit în consolă, latura de sud, după restaurare. 2. detaliu cu ferestrele de tragere ale etajului de apărare, vedere din pod. 3. Etajul de apărare, latura de sud.

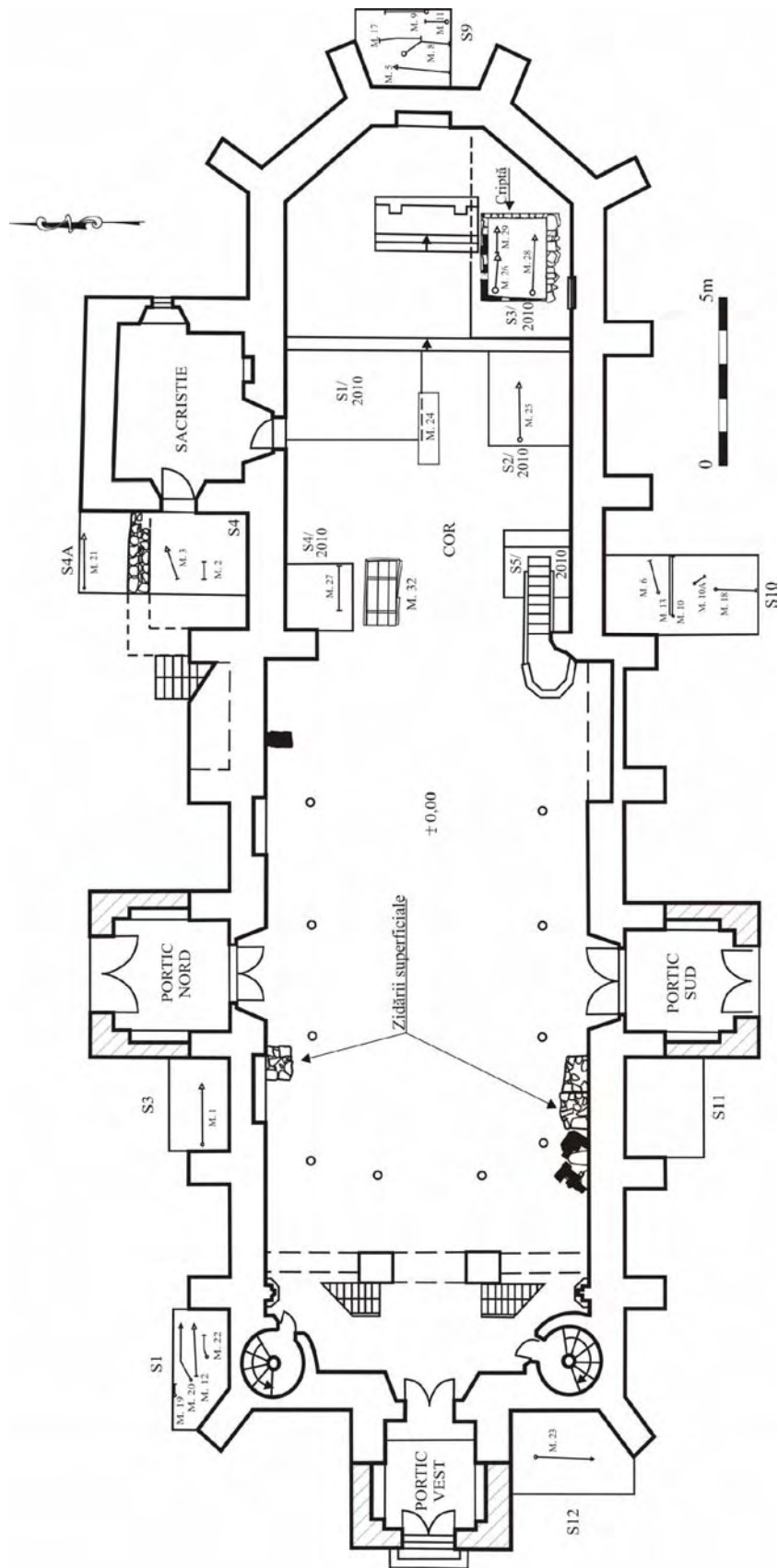
Pl. 4. 1. Interiorul bisericii, vedere generală spre vest, cu bolțile navei. 2. Detaliu cu partea vestică a navei, tribuna orgii și empoarele din lemn. 3. Detaliu cu partea inferioară a bolților navei.

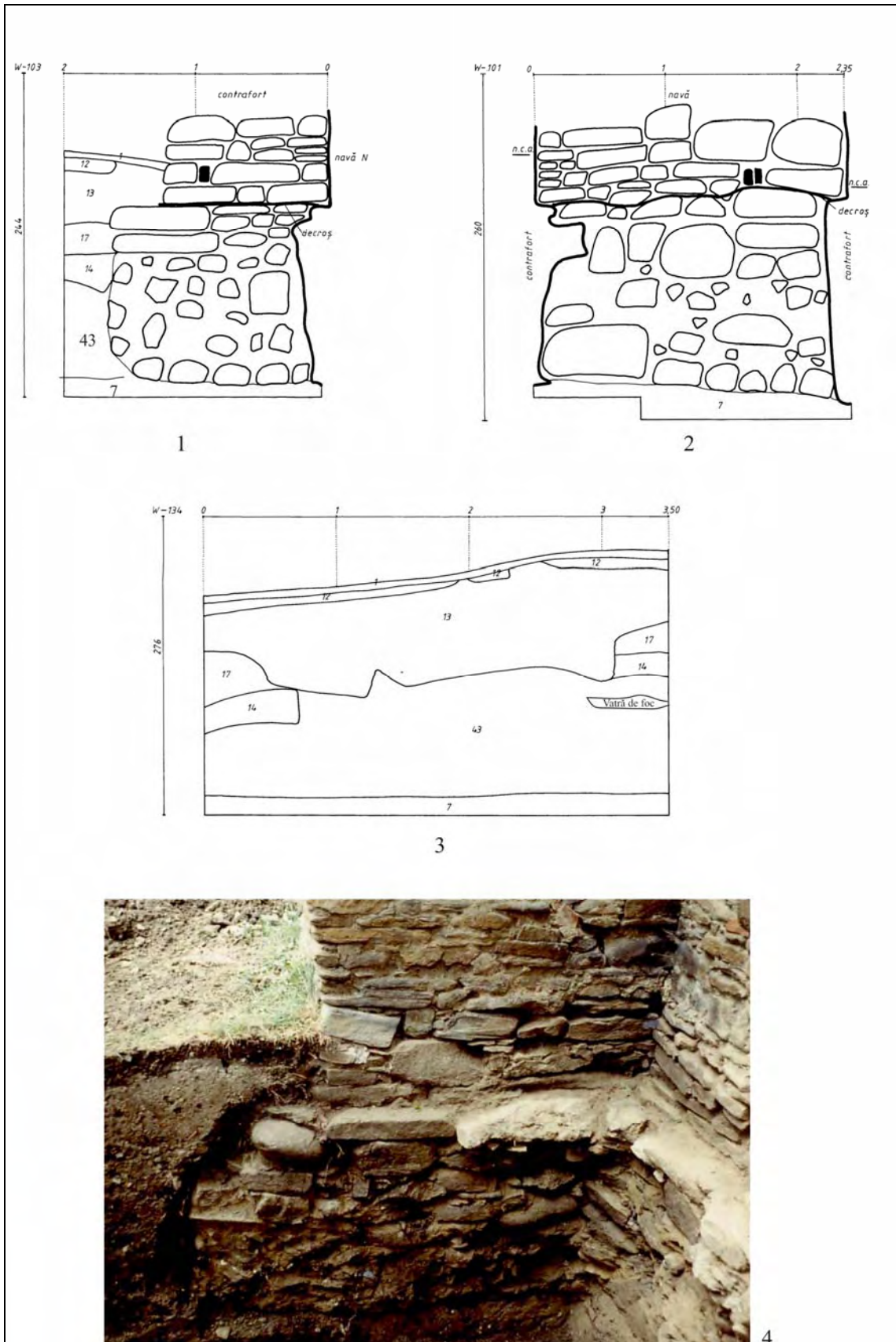

Pl. 5. 1-2. Vedere de ansamblu în corul bisericii, după încheierea lucrărilor de restaurare. 3. Amvonul construit în 1709. 4. Capacul tabernacolului, cca 1500.

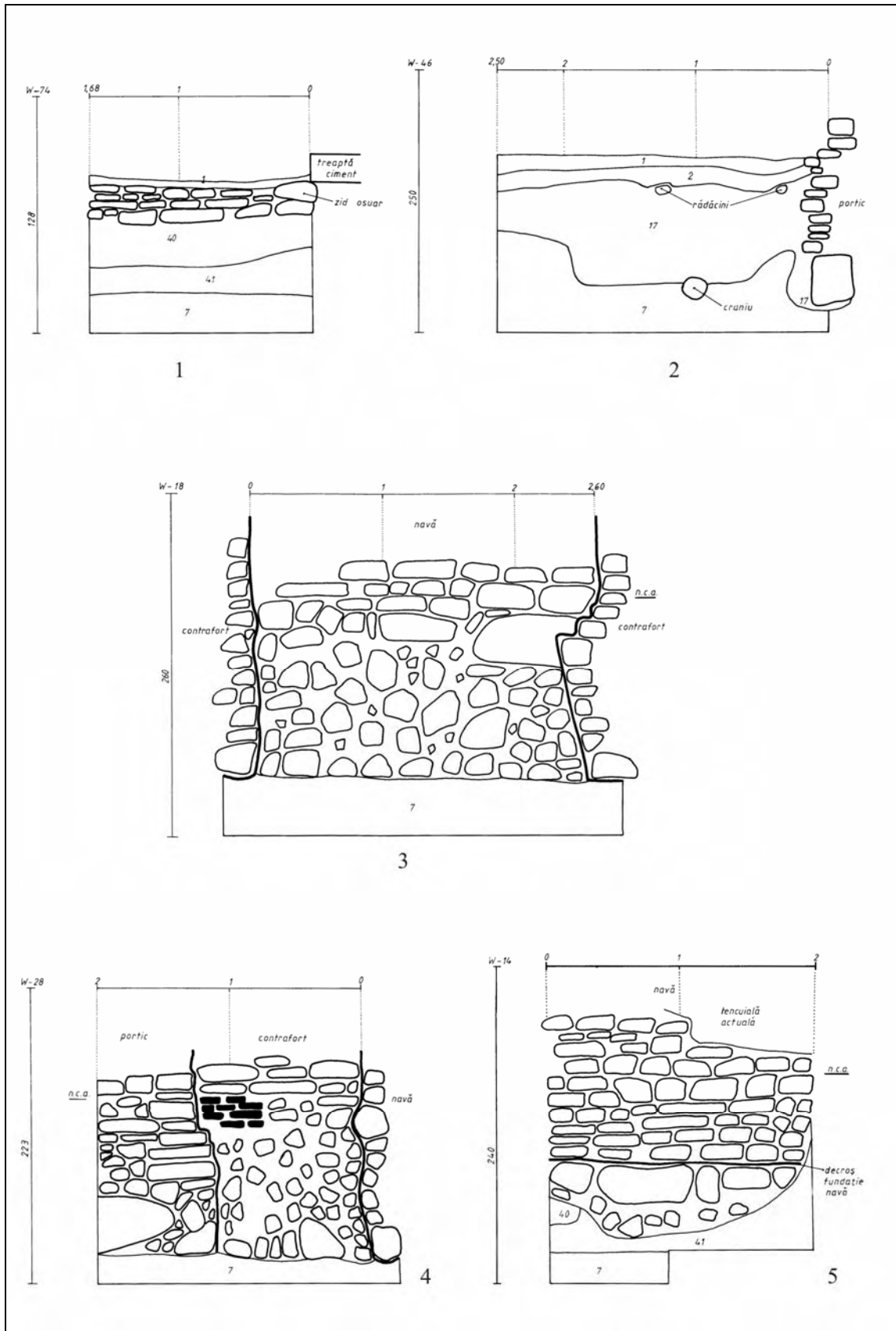

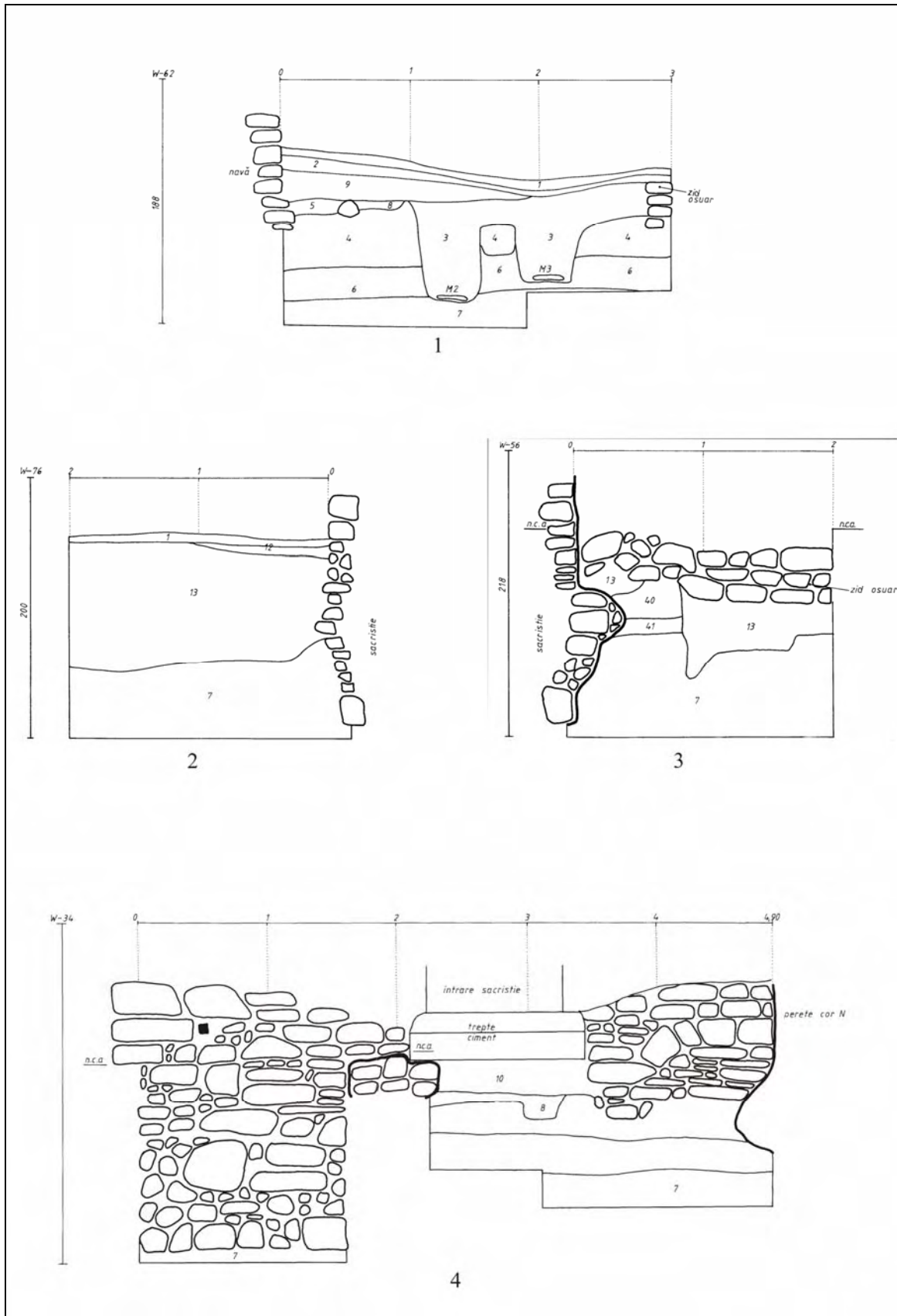
Pl. 6. Planul general al săpăturilor, cu marcarea etapelor de construcție.

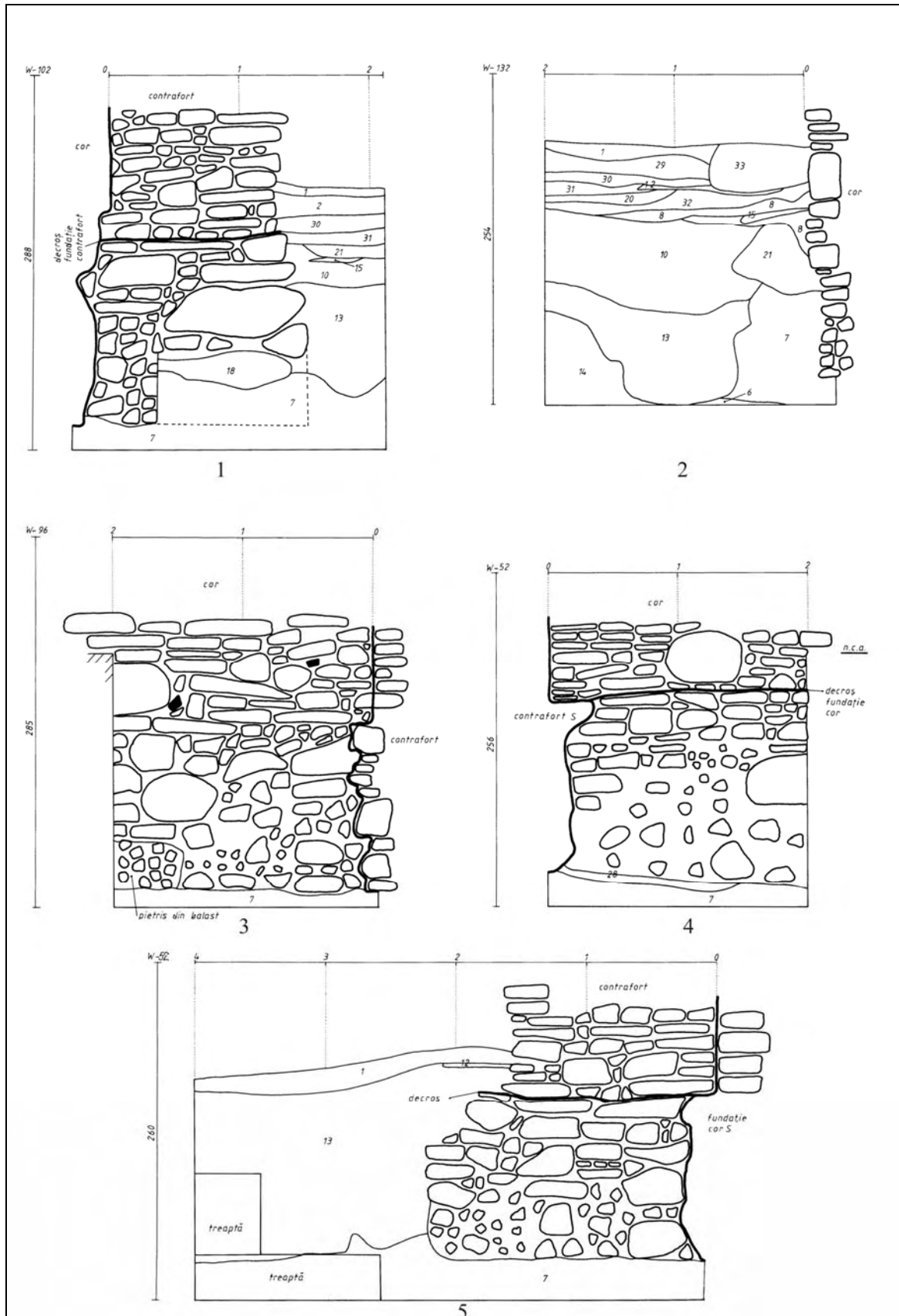
Pl. 7. Secțiunea 1. 1. Profilul de est. 2. Profilul de sud. 3. Profilul de nord. 4. Vedere generală spre est cu fundația contrafortului de colț.

Pl. 8. 1. Secțiunea 4, profil nord. 2. Secțiunea 4A, profil nord. 3. Secțiunea 4A, profil sud. 4. Secțiunea 3, profil est. 5. Secțiunea 4, profil sud.

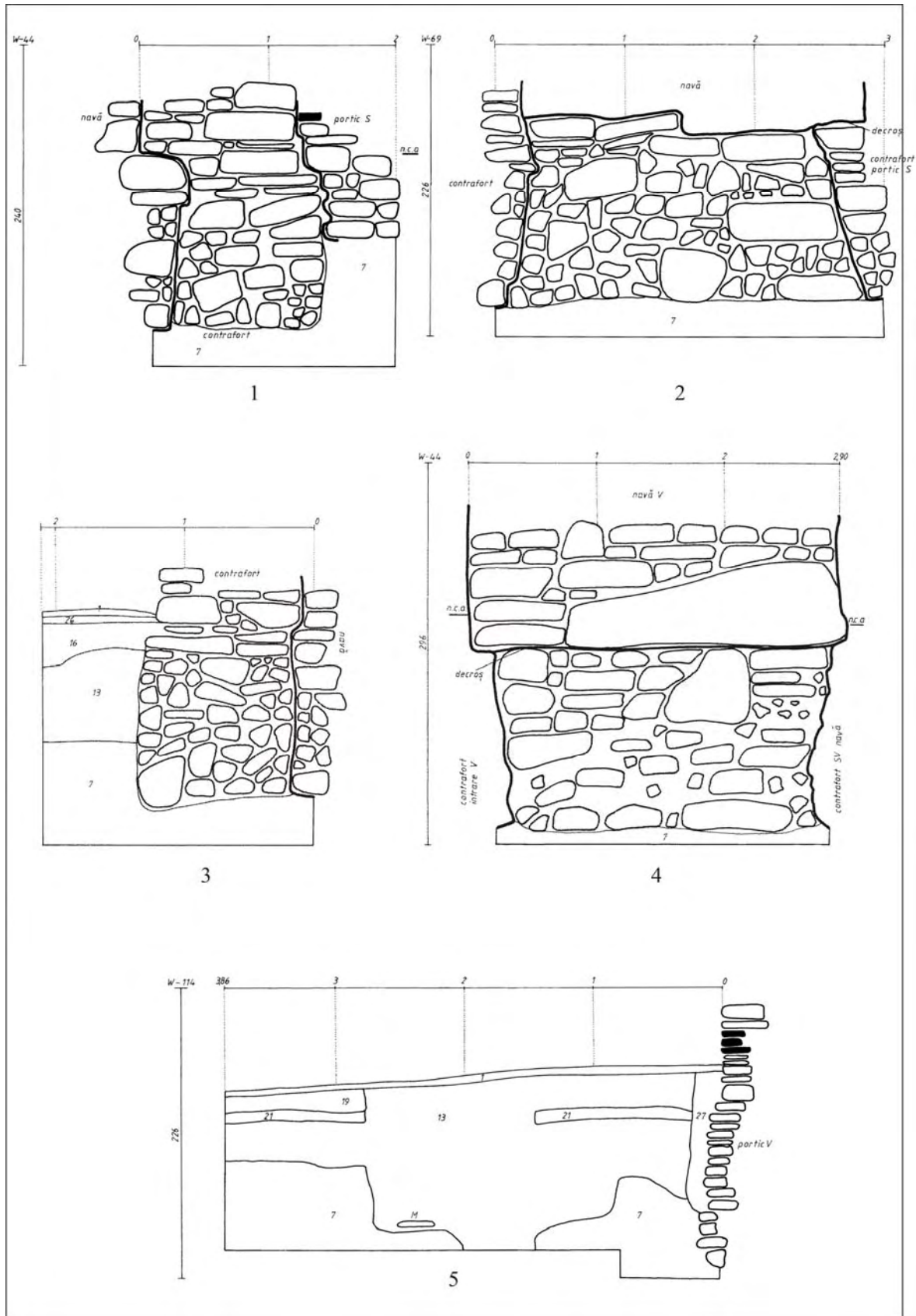

Pl. 9. 1. Secțiunea 4, profil est. 2. Secțiunea 4, profil sud. 3. Secțiunea 4, profil nord. 4. Secțiunea 4+4A, profil est.

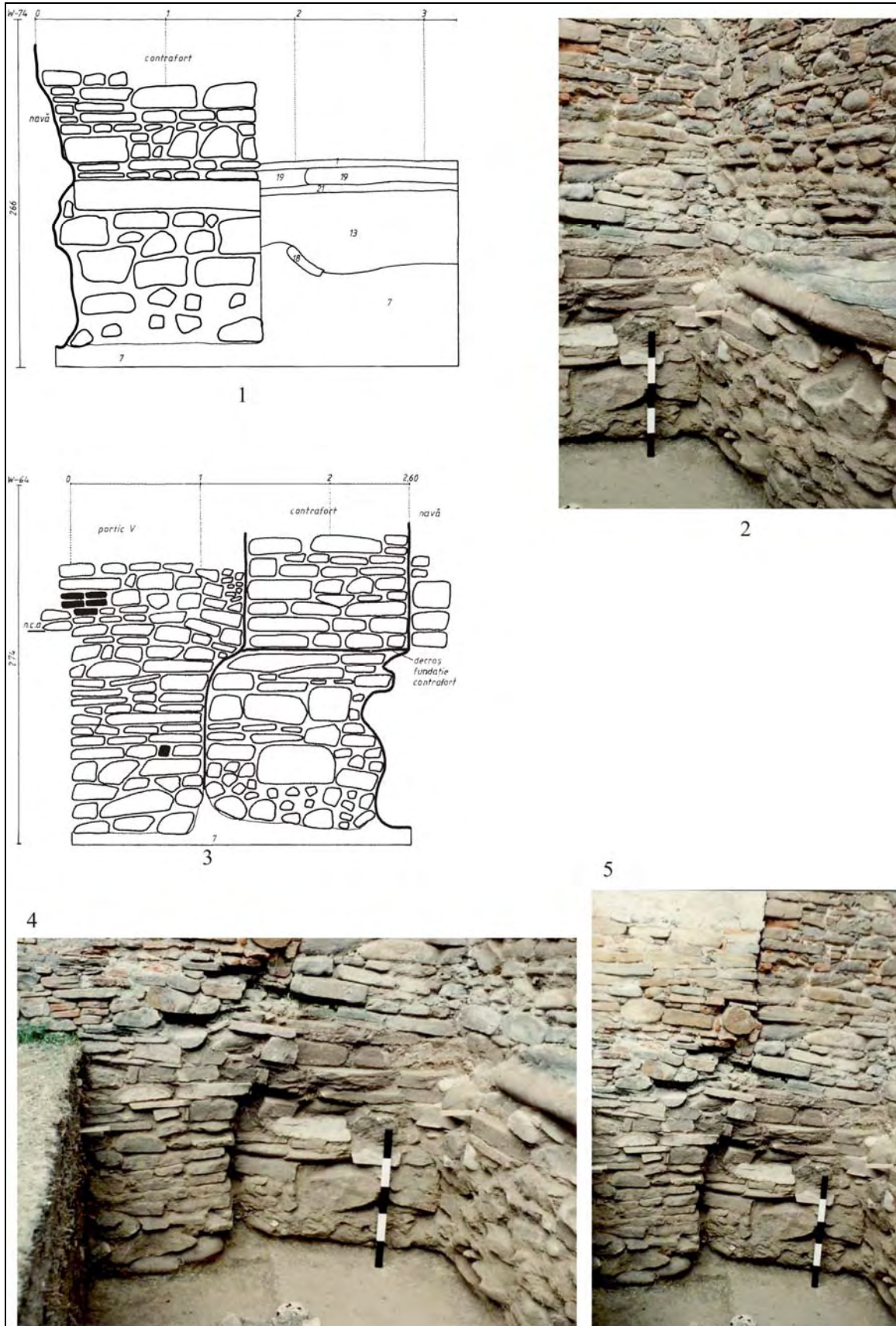

Pl. 10. 1. Secțiunea 9, profil nord. 2. Secțiunea 9, profil sud. 3. Secțiunea 9, profil vest. 4. Secțiunea 10, profil nord. 5. Secțiunea 10, profil vest.

Pl. 11. 1. Secțiunea 11, profil est. 2. Secțiunea 11, profil nord. 3. Secțiunea 11, profil vest. 4. Secțiunea 12, profil est. 5. Secțiunea 12, profil vest.

Pl. 12. 1. Secțiunea 12, profil sud. 3. Secțiunea 12, profil nord. 2, 4, 5. vederi din timpul săpăturilor.
Se observă un fragment de colonetă refolosit în fundația bisericii.

Pl. 13. 1–4. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundațiile bisericii.

Pl. 14. 1-3. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundațiile bisericii.

Pl. 15. 1–3. imagini din timpul îndepărtării pardoselii din scânduri în nava bisericii.

Pl. 16. 1–2. stâlpii din lemn ai emporelor, fixați pe bolovani de piatră. 3. Desfacerea pardoselii în colțul de N–V al navei, cu intrarea la casa scării în spirală ce conduce la etajul de apărare.

Pl. 17. 1–3. detalii cu fragmentele de pardoseală descoperite în navă și cu zidăriile superficiale ce au servit drept fundații unor altare laterale.

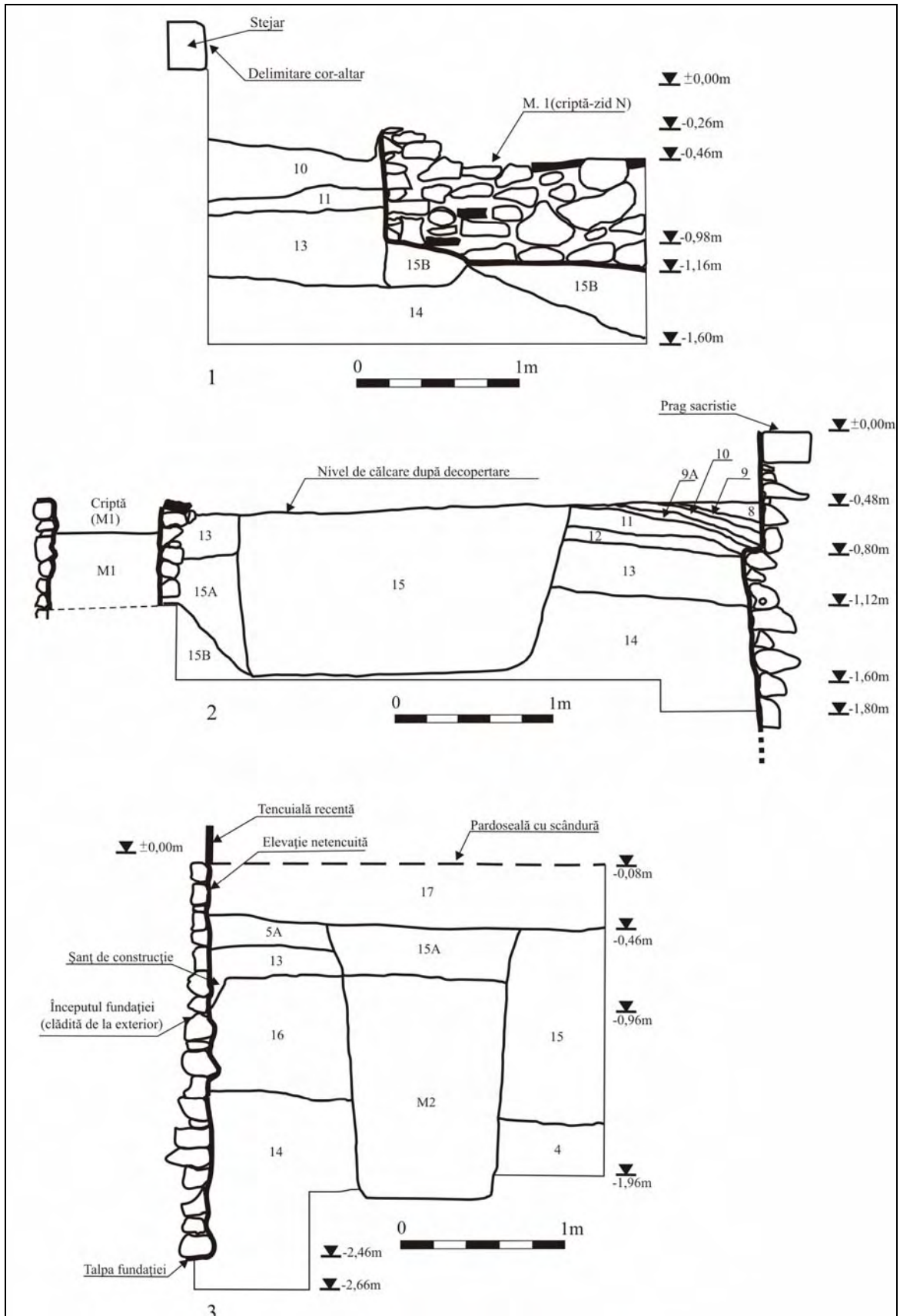

Pl. 18. 1–3. imagine de ansamblu și detalii în timpul decapării și cercetărilor arheologice din cor.

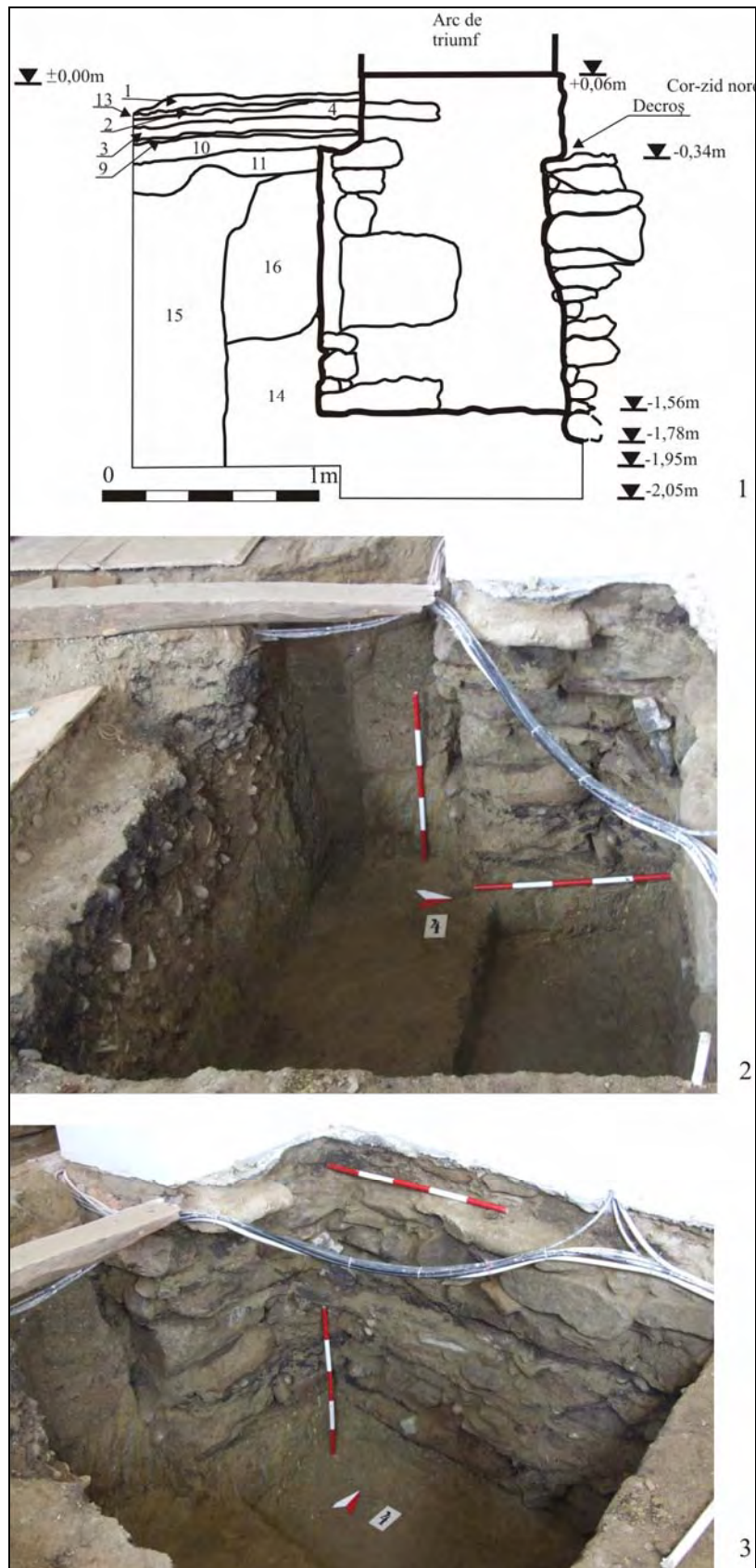

Pl. 19. I. Profilul de est al secțiunilor 1/2010 și 2/2010, la limita vestică a absidei altarului, cu profilul transversal (N-S) prin cor. 2–4. Imagini din timpul cercetărilor.

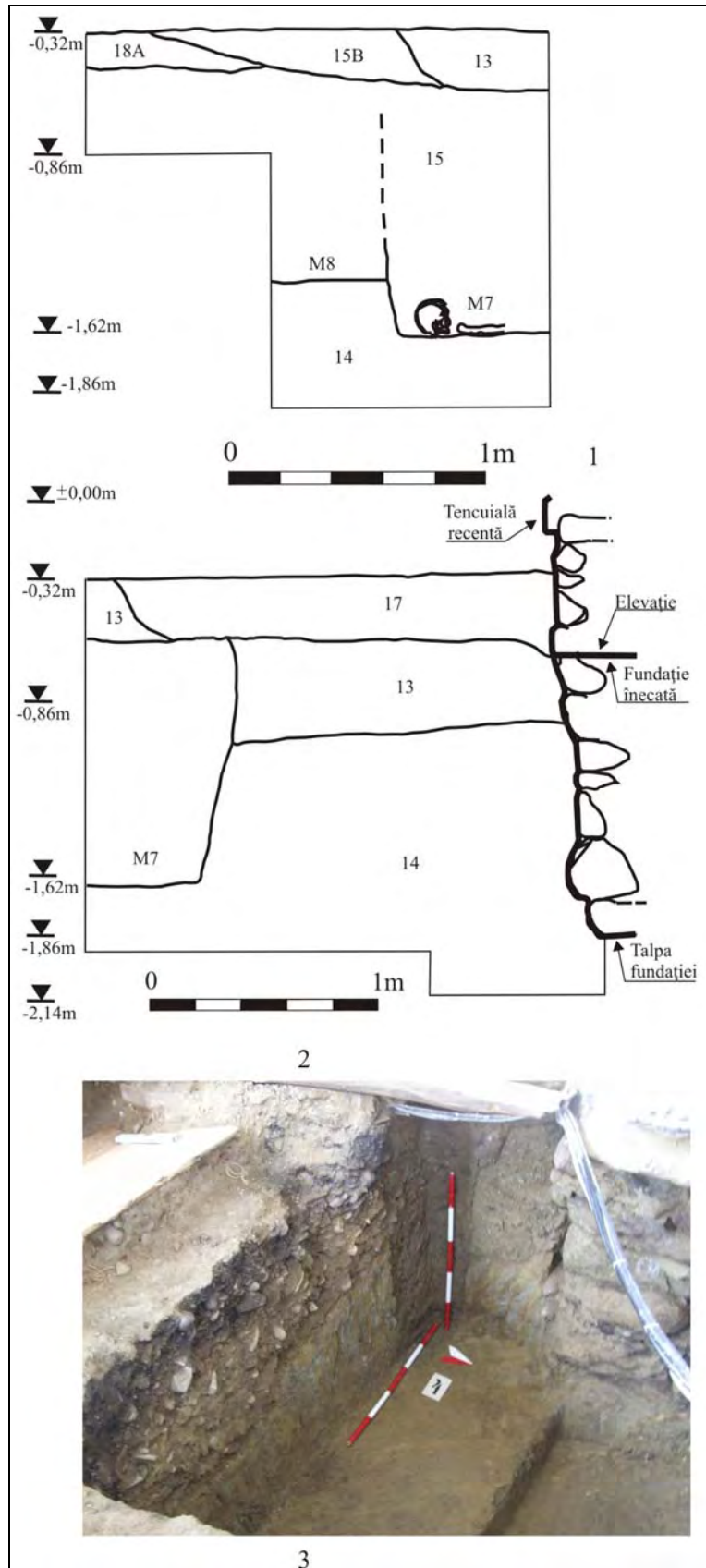

Pl. 20. 1. Secțiunea 1/2010, profilul de sud. 2. Secțiunea 1/2010, profilul de vest. 3. Secțiunea 2/2010, profilul de vest.

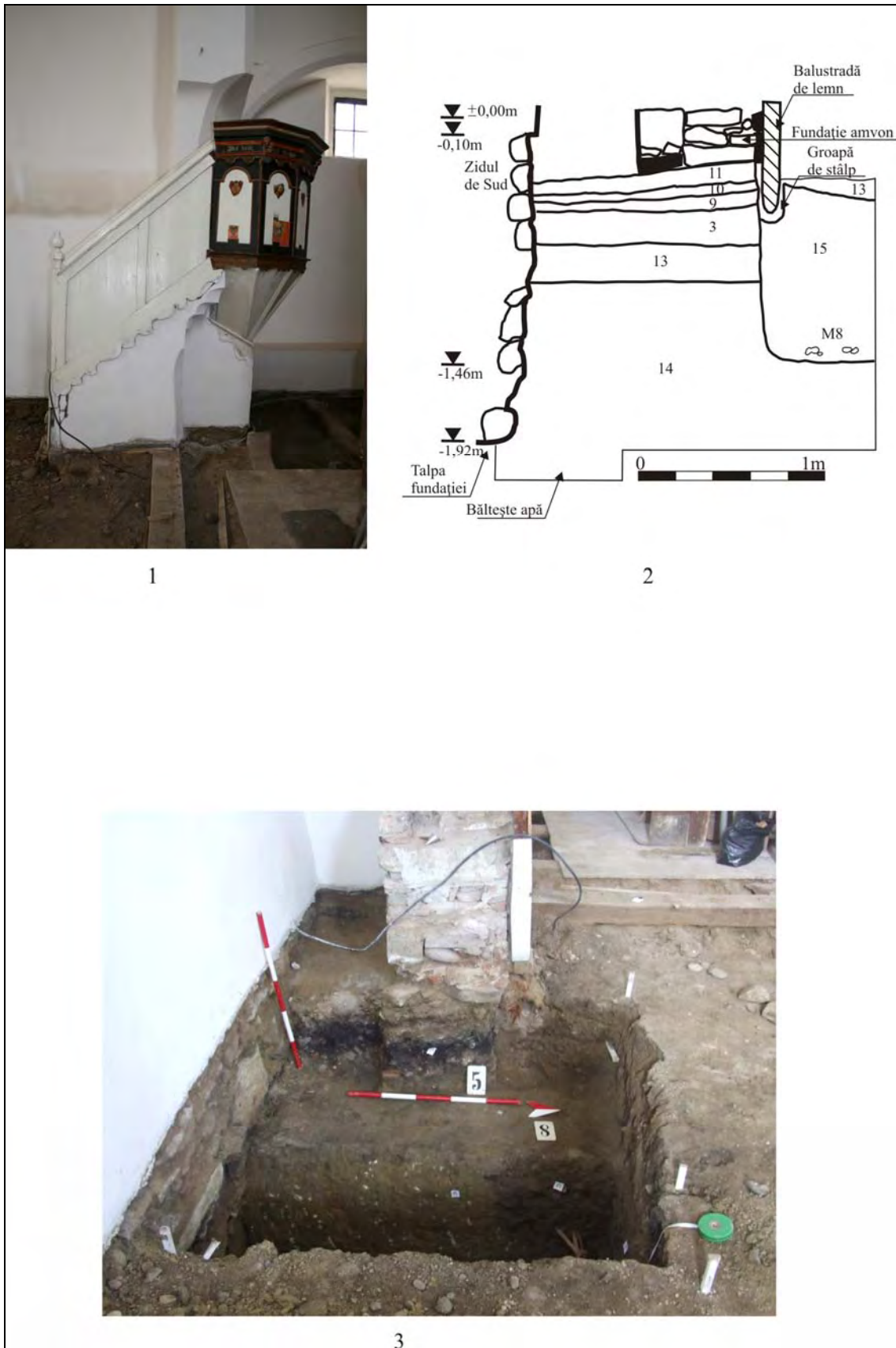

Pl. 21. 1. Secțiunea 4/2010, profilul de vest. 2–3. Imagini din timpul cercetărilor în secțiunea 4/2010.

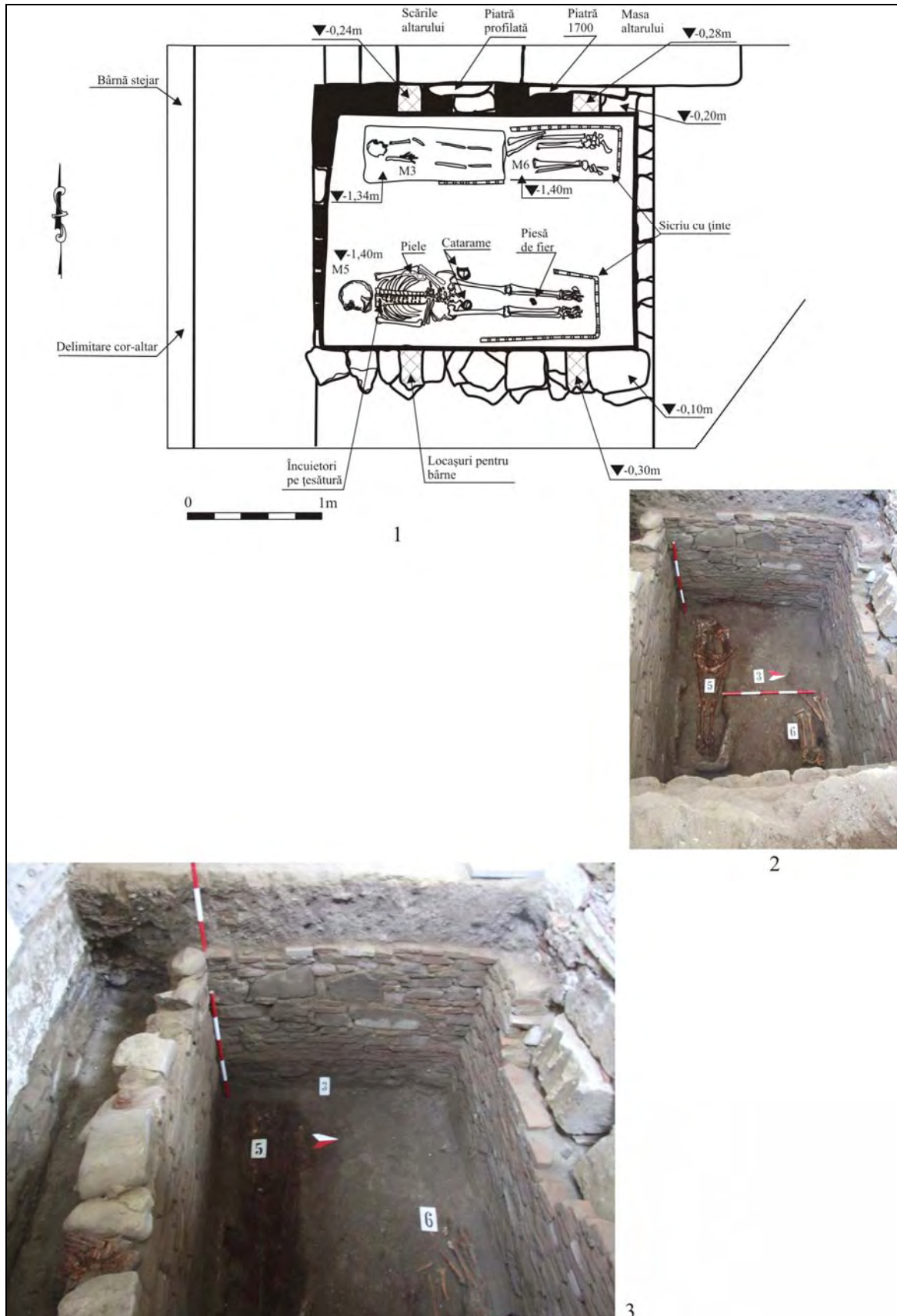

Pl. 22. Secțiunea 4/2010, profilul de nord. 2. Secțiunea 4/2010, profilul de est. 3. vedere din timpul săpăturilor, colțul de S-V al secțiunii.

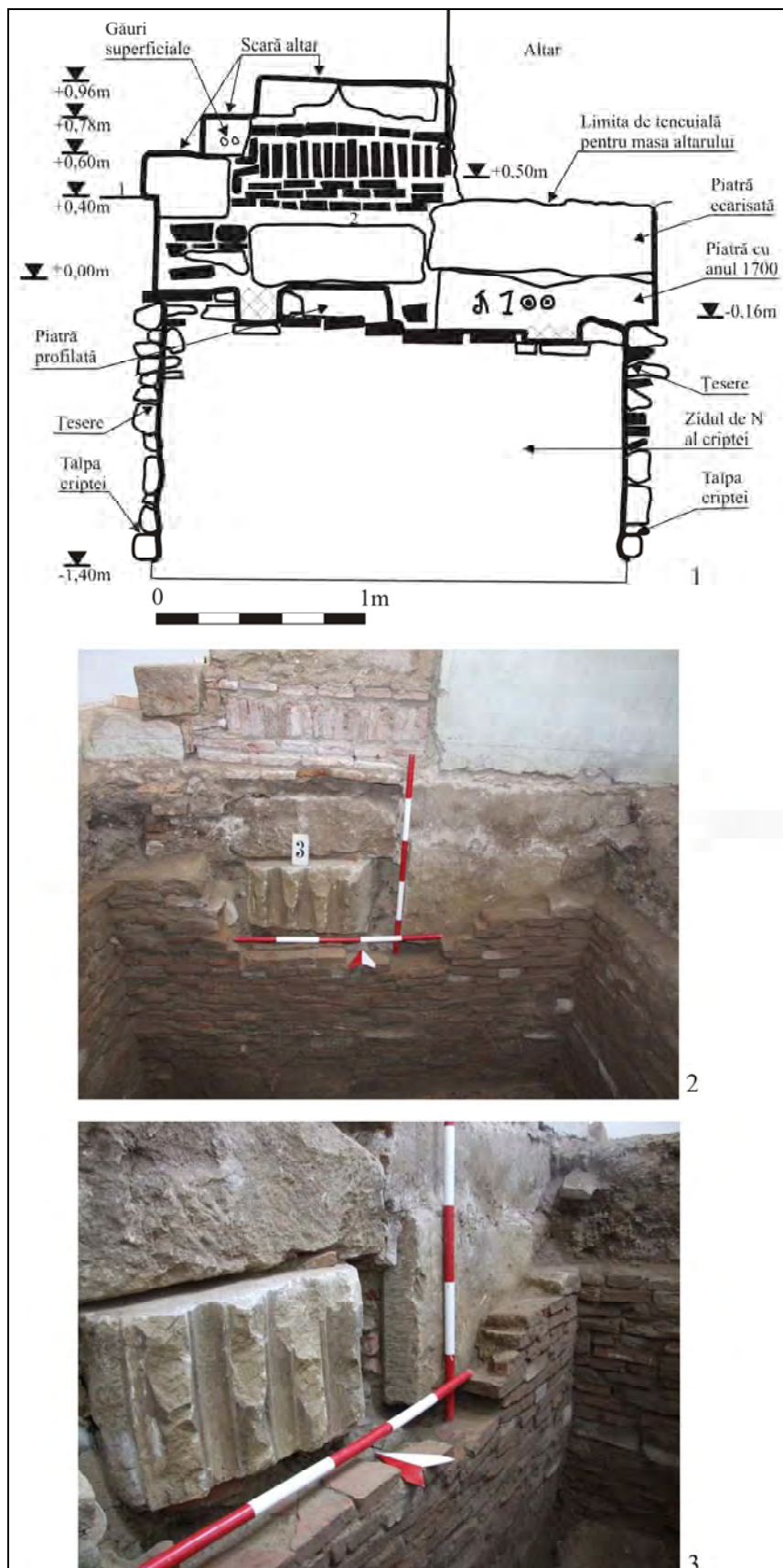

Pl. 23. 1. Imagine de ansamblu cu amvonul, a cărui scară a fost cercetată prin secțiunea 5/2010. 2–3. Secțiunea 5/2010, profilul de vest și vedere de ansamblu.

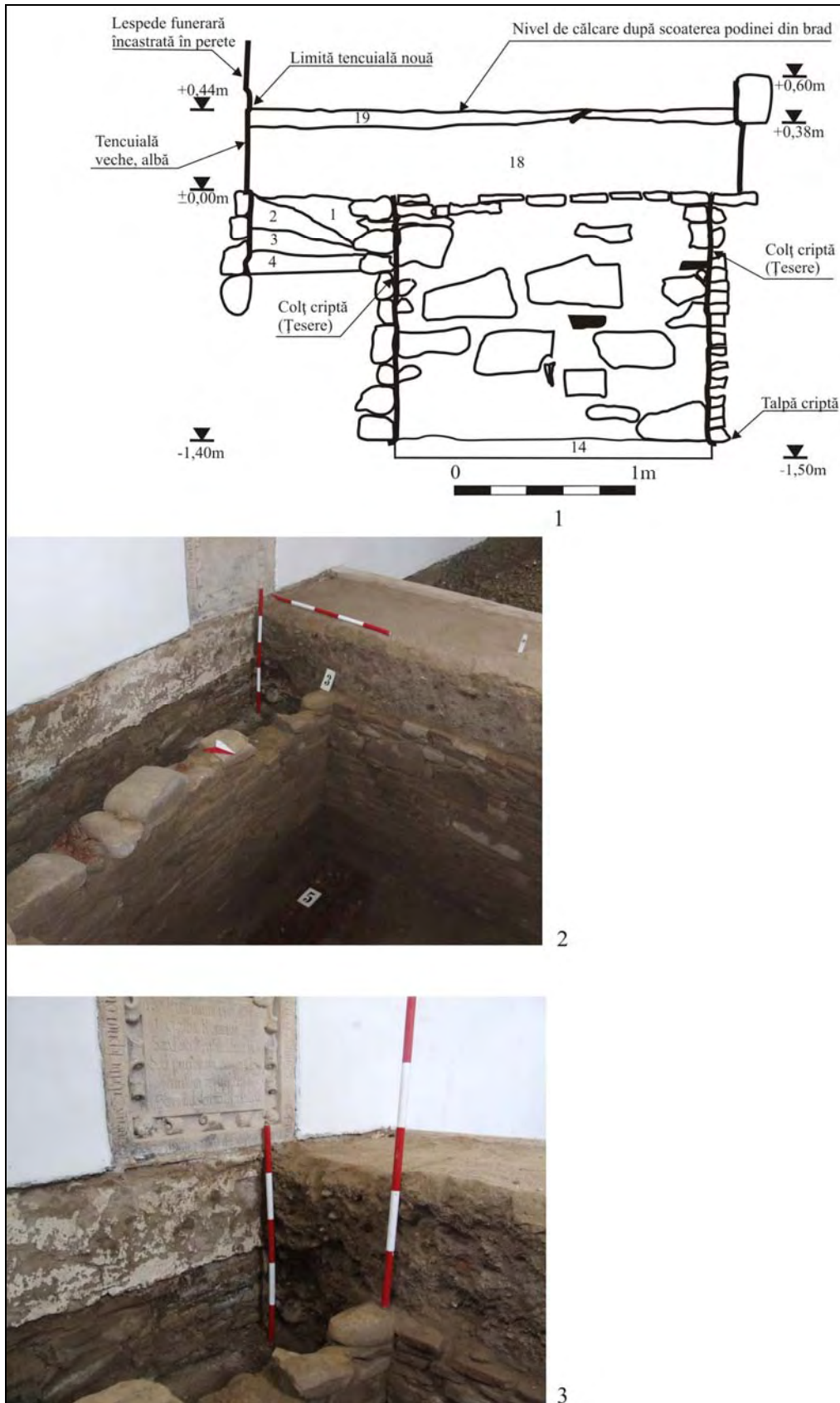

Pl. 24. 1–3. Secțiunea 3/2010, planul general al săpăturii și imagini cu amplasamentul criptei față de masa altarului și peretele corului.

Pl. 25. 1–2. Secțiunea 3/2010, profilul de est cu masa altarului. 2–3. Detaliu din zidăria mesei altarului, cu piatra profilată și lespedea cu inscripție 1700.

Pl. 26. 1. Secțiunea 3/2010, profilul de vest. 2-3. Imagine de ansamblu și detaliu spre peretele corului.